

גיליון מקיף לבירורי הלכה ומנהג

אליבא דהלכתא

גיליון רשת כוללי הערב "אליבא דהלכתא" שעל ידי ישיבת "חברת אהבת שלום" רמת בית שמש, ביתר עילית, אלעד, מודיעין עילית, רמות, בית וגן, רוממה, תל ציון, נוה יעקב, רמת שלמה,

בירור הלכה

בישוב התמיהות בדין הגדלות בנולד 1. בכ"ט אדר א' [ושנת י"ג פשוטה] 2. בא' דר"ח כסלו [ובשנת י"ג חודש חסר] 3. בל' אדר א' [ושנת י"ג פשוטה] 4. בר"ח כסלו [ובשנת י"ג חודש מלא]

בשוע"ס נ"ה סי"י הביא מש"כ האגור שאם נער אחד נולד בכ"ט לאדר הראשון בשנה מעוברת, ונער אחד נולד באחד לאדר השני, ושנת י"ג אינה מעוברת, אותו שנולד בכ"ט באדר א' צריך להמתין עד כ"ט אדר בשנת י"ג, ואותו שנולד אחריו בא' באדר שני יהיה בר מצוה באחד לאדר בשנת י"ג, כי כבר השלים י"ג שנותיו, כי חדשים אתה מונה לשנים וא"א מונה ימים לשנים, וזה השלים י"ג שנותיו באחד באדר עכ"ד.

ובביאור שיטתו, דמה שאדם נעשה גדול אינו משום שעבר עליו שיהיו זמן של י"ג שנה, כי הלא אף על זה שנולד תחילה עבר י"ג שנה כמו על זה שנולד אחריו, וע"כ משום דהגדלות תליא בזה שהגברא הוא בן י"ג שנה, ובמה יודע איפוא האם הגברא בן י"ג שנה, הוא ע"כ תליא ביום ההולדת, כי יום ההולדת הוא היום בו נקבע התחלפות שנים שלו, ומאחר שנולד בכ"ט אדר אין התחלפות שנים עד כ"ט אדר.

וסמך לזה [דכיום ההולדת הוא יום מסוים לעצמו], נראה מהא דאיתא בירושלמי ר"ה פ"ג דביום הולדתו הרי מזלו גובר, ומשמע שיום שנולד בו נתפס בו שהוא יום לידתו, ואשר לכן מזלו גובר ביום זה.

והקושיא בזה עצומה ומפורסמת, כי הנה מי שנולד בל' כסלו [בשנה שחודש כסלו מלא], ובעובר י"ג שנה חודש כסלו חסר, א"כ נמצא שאין כאן יום הולדת, וא"כ הכי נמי נימא דלא יתא בר מצוה בשנה זו עד שנה שחודש כסלו תהא חודש מלאה, ע"כ דמ"מ בראש חודש טבת היה חי ועברו עליו י"ג שנה, אכן למה שנתבאר לעיל גדלותו של כל שנה נקבע במה שהגיע ליום לידתו, א"כ בשנה שאין ל' כסלו אין כאן יום לידה.

והנה כתב בהגני ציון סי' קכ"א, דמי שנולד בל' אדר א' [שהוא א' דר"ח אדר ב'] להגדיל חשוון, וכשנעשה בר מצוה חשוון חסר ור"ח כסלו אינו אלא יום אחד, צ"ע אם נעשה בר מצוה כ"ט לחשוון [היינו יום אחרון חדוש חשוון שהוא יום לפני ר"ח כסלו], דהא משמע בנדרים דף ס'. דבאמת יום ראשון של ר"ח הוא יום ל' לחודש העבר, אלא שבבלשון בני אדם קורין אותו ראש חודש, [וא"כ לדון תורה נעשה גדול בכ"ט חשוון], וכו', ומ"מ נ"ל דלא נעשה בר מצוה עד ר"ח, דהא עדיין לא מלאה לו שנה עד שיעברו כ"ט יום מחשוון, דבעינן י"ג שנים שלמים כנ"ל, ועמש"כ סי' תקס"ח ס"ז [לענין יצירצין] עכ"ל.

והנה כתב בבנין ציון סי' קכ"א, דמי שנולד בל' אדר א' [שהוא א' דר"ח אדר ב'] והגדיל בשנה פשוטה הר"ז גדול בר"ח אדר, [ועינין במנחת יצחק יח סי"ח], ובפשוטו דבר זה מחדש להפליא, דהלא ל' אדר א' מדאורייתא הוא ל' אדר א' ולא אדר ב', ומה שנקרא א' דר"ח אדר ב' אינו אלא מדרבנן כמבואר במ"א שם דמה"ת אין רק יום א' ר"ח, [והראנו שכן הקשה מ"ר בספר ברכת כהן סי' קל"ג], וצ"ע.

ונראה בביאור שיטת הבנין ציון, דהנה מדברי המ"א והגרע"א סי' ק"ח סי"א מבואר

הוראת הלכה

בענין ריבוי בקדישים, הישיבה בקדיש, ועניה לקדיש וקדושה מרשות אחרת

שאלה: כתב המ"ב סי' נ"ה ס"ק א' דכמו דאין להרבות בברכות כך אין להרבות בקדישים, ומקורו טהור מדברי הכנה"ג. ונפשונו בשאלתינו האם מה דנהגין במקומותינו לאחר הלימוד או שיעור בד"ת וכדומ' שאומרים קדיש האם שפיר עבד, או"ד חשיב כמרבה בקדישים. ושו"ש הספק הוא האם ריבוי בקדישים, הכונה שאומרים פסוקים בשביל לומר קדיש ודוקא ככה"ג נאמר לא להרבות, או"ד בכל פעם שאומרים קדיש שאינו מחוייב מצד מנין הקדישים שצריך לשמוע בכל יום חשיב כבר כמרבה בקדישים. ואולי בכלל כיוון דחזינן שכך המנהג מוכח דלא נהגו כהכנה"ג בזה, יועויין בטז"ד ס"ק ג' כתב כדבר פשוט בדין הקדיש שאומרים אחר הלימוד או אחר אמירת תהלים דאפי' שלא היו עשרה בשעת הלימוד כיוון שיש עשרה בקדיש שפי"ד. יורונו המורים ושכמ"ה.

תשובה: כתב הרב כה"ח (סי' נ"ה ס"ק ג') דכל עשרה שעוסקים בתורה אומרים קדיש דרבנן, וכתב הרב בא"ח (ש"ר פי' ויחי אות ט'): דכשם שצריך להזהר במרבה שאינה צריכה, כך יזהר שלא להרבות בקדישים. מיהו אם "למד" תורה שבכתב ורוצה לומר קדיש יהא שלמא, ואח"כ "למד" תורה שבפי"פ ואומר קדיש על ישראל, או להפך, לית לן בה, שאין בזה מרבה בקדישים, וכו' ע"כ. ויעויין ככה"ח (בסי' נ"ה ס"ק ח') שהביא לדברי האחרונים שצריך למעט בקדישים, ולכן קראו תגר על מה שנאספים ואומרים כמה קדישים על כמה פסוקי תרי ומשנה וגמ', אלא כשלומדים תרי שבכתב ותרי שפי"פ, יאמרו קדיש א' על כל מה שלומדים תרי שכתב, וקדיש א' על כל שלומדים תרי שבפי"פ, עכת"ד בשם האחרונים יעי"שו. ומבואר מדבריהם דאם לומדים סדר לימוד, בסיום הלימוד פשוט שצריך לקרוא קדיש, ואם לומדים שני סוגי לימוד, תורה שבכתב ותורה שבפי"פ, בסיום לימוד תורה שבכתב קוראים קדיש יהא שלמא, ובסיום לימוד תורה שבפי"פ קוראים קדיש על ישראל. ורצונם לומר שאין לקרוא ממזמור או משנה כדי לומר אחריהם קדיש, רק בסדר לימוד קבוע, או שלא למד מלכתחתי ע"מ לקרוא הקדיש, אז יש לו לקרוא קדיש אחר הלימוד. ומה שנוהגים לומר ב' קדישים כאשר עולים על הקבר ביום השנה, ולכאז' יש לתמוה על המנהג הלזה, שאומרים מלכתחתי מקרא ומשנה כדי לומר הקדישים, וצ"ל דכיון שהוא מנהג קדום, נעשה הדבר כסדר לימוד קבוע, ובנוסף לזה מעלת הקדיש לעי"נ הנפטר, ע"כ לא נקרא עי"ז מרבה בקדישים.

שאלה: הנה נהגינו אנן דאין חיוב לעמוד בקדיש, וכדברי המהרי"ל והאריז"ל, ודלא כפסק הרמ"א. אמנם אם תפסו מעומד אסור לשבת וישאר עומד. והסתפקנו ככה"ג שהיה עומד ולפני שהתחיל הש"ץ הקדיש מיהו יושב האם שפי"ד לנהוג כן. ושורש הספק. דהפוסקים הביאו דוגמא לדין תפסו מעומד כגון שהיה עומד בהלל (מ"ב סי' נ"ו ס"ק ח'). וצריך להבין מדוע נקטו האי דוגמא דנראה מזה דאם היה עומד לפנ"כ מעיקר הדין שוב אסור לו לשבת אעפ"י שיכול לשבת לפני שיתחיל הקדיש. ובפרט לשלשון המובא בבאר היטב שם. ז"ל, ובכוונות איתא שם הגה"ה וז"ל, מה שמורי ז"ל היה נוהג הוא כי בכל הקדישים של אחר העמידה דשחרית מנחה ערבית היה נשאר עומד, ובשל התקבל ושל חזרת ס"ת היה עונה ואח"כ היה יושב, וכו', ע"כ. הרי"ל בפירוש שגם במקום שהיה יכול לישב כיוון שמקדימים יהי שם וגו' אעפ"כ היה נשאר לעמוד, ע"כ דתפסו מעומד שאמרו היינו באופן שהיה מחוייב לעמוד לפנ"כ. ומאיךך תפסונו אלו משמע דבמקום שלא היה מחוייב לעמוד מצד הדין ותפסו הקדיש מעומד שאיתרע לו כן, יכול הוא לישב אף אחר שהתחילו הקדיש, או"ד "דתפסו מעומד" כבאז"פ אינו יוצא מידי פשוטו. ועיין בבא"ח פ' ויחי שכתב דאם נצרך לעמוד מאיזה סיבה כגון לקום לפני זקן וכדו' יש לו להישאר ולעמוד ושפיר מיקרי תפסו מעומד, וצ"ל"ע בכז"י.

תשובה: מבואר ככה"ח (סי' נ"ו ס"ק א') דהנכנס לביהכ"נ בעת שאומרים קדיש צריך לישאר עומד עד שייסיים ענית איש"ר, כן כתבו הרב חס"ל שם, ובבא"ח. מוכח שאף שלא היה מחוייב לעמוד לפני הקדיש אינו יכול לישב אחר שהתחילו הקדיש. ושמענו מפי הגאון רבי יחזקאל עזרא דורי זצ"ל לפרש דהא דרבינו האר"י היה נשאר עומד בכל הקדישים שאחר העמידה הוא משום שהיה חשוש שלא יהיה שהות לישב עד שיתחיל החזן הקדיש כיון שבמקומות אלו כמעט ואין שהות לישב [הרה"ג מנשה שוע שליט"א שמעע מפין]. וכן יש לפרש הדוגמ' שהביא במשנ"ב לתפסו מעומד שהיה עומד בהלל. דנקט הכי כיוון דאין שהות לישב קודם הקדיש, ולפי"ז שפיר דמי לשבת לפני שיתחיל קדיש גם במקום שעיקרו בעמידה ובאופן שיש שהות לישב קודם שיתחיל החזן קדיש.

הרה"ג מרדכי קרליבך שליט"א

רו"כ תורת רפאל - "אהבת שלום"

בישוב התמיהות בדין הגדלות בנולד 1. בכ"ט אדר א' [ושנת י"ג פשוטה] 2. בא' דר"ח כסלו [ובשנת י"ג חודש חסר]

3. בל' אדר א' [ושנת י"ג פשוטה] 4. בר"ח כסלו [ובשנת י"ג חודש מלא]

וברע"א באו"ח סי' נ"ה סק"י כ' בשם הב"ח, דהנולד בר"ח כסלו, וכשהגדיל הוא ר"ח כסלו ב' ימים, נעשה בר מצוה בא' דר"ח כסלו עכ"ד, ובפשוטו כוונתו, דאף שנולד בחודש כסלו עכ"ז נעשה גדול בחודש חשוון, שמשערים הימים מתחילת חודש חשוון, וכיון שעברו כ"ט יום זהו קביעות יום הולדתו, אך זה תמוה, דבשום מקום אין מונים מנין הימים, אלא נקבע לפי יום החדוש, שהוא א' כסלו, וביותר שכבר נשלם חודש חשוון, אשר למשנ"ד היה מקום לומר דשיטת הב"ח והגרע"א הוא דאף א' דר"ח חלות שם ר"ח עליו מדאורייתא, באופן דלפי"ז כל שנולד בר"ח נעשה בר מצוה כשיש ב' ימים ראש חודש, הרי ש"ל שבא' דר"ח נעשה גדול, אכן זה אינו בשיטת הגרע"א דס"ל דב' ימי ראש חודש אינם מעיקר הדין כנ"ל, וצ"ע. אשר נראה בכל זה, וביותר אחר בדברי הב"ח והגרע"א, בהקדם גדר חילוף השנים לענין כל דיני התורה, כי הנה בא' תשרי הוא ראש השנה לשמיטה ויובל וכו', הנה ברור שאין א' תשרי ראש השנה, כי אם שיש קו בין סוף אלול לתחילת תשרי, וקו זה קובע התחלפות השנים, וראש השנה אינו נתפס בהיום כלל, ואך שאמרה תורה שהיום הראשון של השנה הוא ניהו יו"ט, ונקרא ראש השנה משום שהוא היום הראשון של השנה החדשה.

אשר דכוותה נראה בקביעות השנים לענין גדלות, שבאמת אינו נקבע בגוף היום עצמו של יום הלידה, אלא שיש קו דמיוני הלכתי, דרך משל, מי שנולד בט"ו אדר אזי נקבע קו תאריך בין י"ד לט"ו אדר, נמצא שכשנכנס לתוך יום ט"ו אדר עבר את הקו ונכנס לשנה חדשה ומשתנה גילו בשנה, והוא דבר מושכל שאין קביעות בגוף היום עצמו שנולד בה, כי אם שיש לו קו שהוא קביעות התחלפות השנים שלו כמשנ"כ.

הלא מעתה ניוחא שיטת הב"ח והגרע"א הנ"ל, דמי שנולד בר"ח כסלו, אזי הקו של התחלפות השנים שלו הוא אחר יום כ"ט חשוון ליום שלאחריו, א"כ כאשר מגיע היום שלאחר כ"ט חשוון כבר הגיע לראש השנה שלו, מה לי שבשנה שהגדיל הוא עדיין לא כסלו, הרי אין נקבע יום הולדת ביום שנולד, אלא דתחילת היום שנולד בו יש בו קו אשר הוא ראש השנה שלו.

ומעתה מיושבת היטב הקושיא המפורסמת הג"ל, כי מי שנולד בכ"ט אדר א', הרי שקו גדלותו תלוי בין כ"ח אדר ליום כ"ט אדר, וא"כ שפיר נעשה גדול בכ"ט אדר, אך מי שנולד בל' כסליו, הרי שקו גדלותו הוא בין כ"ט כסליו ליום לאחריו, וא"כ שפיר נעשה גדול אחר כ"ט כסליו, שהרי אין אנו צריכין את היום המסוים של היום הולדת, אלא לקבוע אימתי הקו של גדלותו, והקו הוא בין כ"ט כסליו ליום שלאחריו.

[אמנם בנידון הבנין ציון (שנולד בל' לחודש אדר א') לא יתיישב עם משנ"נ כאן, ולדבריו צ"ל כנ"ל דב' ימי ראש חודש המה קדושים מעיקר הדין, ושנון שנולד בא' ר"ח אדר ב' נעשה בר מצוה בר"ח אדר, וכמשנ"כ למעלה].

חכמי ורבני בית ההוראה

שעי"י ישיבת "חברת אהבת שלום"

בענין ריבוי בקדישים, הישיבה בקדיש, ועניה לקדיש וקדושה מרשות אחרת

שאלה: היה עובר אחורי בית הכנסת ושמע הציבור אומרים קדיש או קדושה האם מחוייב לעמוד ולענות עמהם, או"ד אין צריך. ואולי נימא דיש לחלק היכא שעדיין לא ענה על קדיש וקדושה להיכא שכבר ענה ויצא יד"ח. ושורש הספק לפי מה דמשמע ממרן (סי' נ"ה סעי' כ') היו עשרה במקום אחד ואומרים קדיש וקדושה אפי' מי שאינו עמהם "כול" לענות, ומשמע קצת דיכול אבל אינו חייב. או"ד אחר שהתחדש שיכול לענות ונחשב לצירוף אולי חייב. ואכן כן דקדקו מלשון השוע"ר רבותינו הגאונים רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל (הליכות שלמה ח"ו ו' סקי"ט) ויבלחט"א הגרי"ש אלישיב שליט"א (נזר החיים עמ' קע"ה ל"ז), אמנם הגר"ח קנייבסקי שליט"א העיד בשם החזו"א שאם שומע מחוייב לענות, והוספי' שראיית מו"ח שליט"א מדברי השוע"ר שם אינה מוכרחת (נזר החיים שם, מעשה איש ח"ה י"א, ח"ג ק"ט). [ויש להוסיף, דמשמע במג"א סי' ק"ט דלגבי קדיש תמיד חשיב דמחוייב לענות דאין לו קיציבה, ולגבי קדושה יש קיציבה, וסיים שם דיש לחלק בין הקדישים שלאחר עליו לקדישים שלפני, ומשמע דנסתפק בזה, ומ"מ יש לחלק בין נ"ה לשם, ודו"ק]. יורונו המורים מה דעתם הרמה בזה, ומה דעת רבותינו הספרדים זצ"ל אם מפי השמועה ואם מפי כתבם בספק זה, ושכמ"ה.

תשובה: יעויין בספר דברי שלום (ח"ה עמ' תכ"ז) ובשו"ת שערי יושר ח"ב (סי' י"ז ס"ק ד') הארכנו בנידון זה, ושם הבאנו דמלשון הריטב"א (ר"ה כ"ז ע"ב, ובהלכות ברכות) משמע בפירוש שמחוייב אף כששומע כשעובר אחורי בית הכנסת, וכ"ה בערוה"ש ושאר אחרונים עי"שו. [והוספי' הרה"ג אשר חניה שליט"א דפשוט לו שאם אותם חכמים שהקלו היו רואים לשונות הריטב"א היו מסכימים להחמיר. וכן העיד הרה"ג דוד מזרחי שליט"א על מ"ר אבוי הגאון רבי שלום מזרחי זצ"ל דס"ל שהוא חיוב ולא רשות]. אמנם העידו חכמי ההוראה [הרה"ג מנשה שוע שליט"א והרה"ג דוד פניני שליט"א] ששמעו בפירוש מרביתנו הגאונים ח' יהודה צדקא זצ"ל וח' בן ציון אבא שאול זצ"ל שהעניה לדבר שבקדושה מרשות אחרת היא רשות ולא חובה, וכן מדוייק מלשון מרן "דיכול". וכן מובא באו"צ (ח"ב פ' מה"ש י"ב עי"ש). [ובדיד' היה עובדא שעמדתי לענית כתר ביום שב"ק אחורי ביהכ"נ והיה הקול נשמע למרחוק, ועבר בשם הגרי"י פישר זצוק"ל ולא עצר לענות - הרה"ג דוד פניני שליט"א].

גיליון מס' 3

שבט תשס"ז

ענייני קטן ומניין, ודיני קדיש

עוש"ע ומשנ"ב או"ח

סימנים נ"ה - נ"ז

בגיליון:

בירור הלכה

בירורי הלכות אליבא דהלכתא

הוראת הלכה

שאלות אקטואליות ובירורי הלכות

עיון הלכה

פלפולים וחקירות בהלכה

תשובות ופסקים

בירור דעת גדולי הפוסקים וחיזושיהם

פניני הלכה

ליקוט פנינים בהלכה

ושו"ת משולחן

הגר"ח קנייבסקי שליט"א

המנהג וטעמו

בירור שרשי מנהגים

וטעמיהם

האיר המזרח

הארות ומראי מקומות

בפסקי רבותינו הספרדים

מדרש הלכה

הלכה אליבא דאגתא

גדולי ההלכה

תולדות גדולי ההלכה

חקר הלכה

מחקר בשרשי

המנהגים ותקנתם

גנזי הלכה

גזוות בהלכה

מכת"י גדולי הפוסקים ז"ל

הערות והארות

הערותיהם של

אברכי ורבני הכוללים

ביני עמודי

עיונים בהלכה מחכמי ורבני

בית המדרש "אהבת שלום"

לאמתה של הלכה

בירורי ענינים ומקורות

בכתבי האר"י ז"ל

מאת הגרי"מ הלל שליט"א

רשת כוללי ערב

אליבא דהלכתא

שעי"י ישיבת חברת אהבת שלום

הרה"ח ר' נחום יואל

ברהרה"ח חיים יעקב ע"ה

הלפרין

מגוע המהרש"ל ובעל סדר הדורות

נלב"ע בשם טוב

ביום ה' בכסלו תשמ"ז

מוהר"ר פריץ

בן מוהר"ר שמואל נטע ע"ה גראס

נלב"ע כ"ב בטבת תשנ"ז

וזה החשובה מרת **יענטא**

בת מוהר"ר **אשר** ע"ה

נלב"ע י"א ניסן תשס"ד

המרווחם

אברהם בן אלטון הררי ז"ל

נלב"ע כ"ז טבת תשכ"ב

וזה המרווחות

שרה עליזה טובה בת מואל הררי נ"ע

נלב"ע ו' טבת תש"ן

פניני הלכה

אמירת פסוק ועתה יגדל נא וכו' ושאר אמירות בעת הקדשי: וכתב בספר צור החיים ז"ל, יש בני אדם שאומרים בשעה שמתחיל לומר החזן קדוש ועתה יגדל נח כח ה' וגו', ושמתעי למורי הרשב"א ז"ל ששמע להרמב"ן ז"ל שאינו שום ענין, אבל שהיה נוהג לומר זכור רחמיך ה' וחסדיך וגו', לפי שאמר בברכות בפ"ק בשעה שאומרים אמן יהא שמיא רבא וגו' מנענע בראשו ואומר אוי שחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי וכו' עכ"ל. (הגהר מוהרא"א אזולאי על הלבוש סי' נ"ו, ברכי"י להרחי"א שם). מצות עשה לזכור תמיד מן שעשה לנו עמלק, שנאמר זכור את אשר עשה לך עמלק, וודשו בספרי בפה, ומשמע מלשון הרמב"ם וסמ"ג שמצות זכירה בכל יום. ומצאתי בתיקוני הזוהר שכשהש"ץ אומר קדשי אומרים הציבור ויאמר כי יד על כס ה' מלחמה לה' בעמלק, ואח"כ עונין אמן יהא שמיא רבא. וכן העידו הזקנים שהיה מנהג זה בקשטיליא בזמן הרבנים הגדולים הרב הגדול כמהר"י אבובה והרב כמוה"ד יצחק די ליאון זצ"ל, וכן המנהג גם היום במקומות הרבה, וכו', (שם מספר הדדים).

יהא שמיא רבא – מעלתה, סדר אמירתה, והכוונה בה: יאמר יהא שמיא רבא מבקר בנשימה אחת. אחרונים. (קשר גדול להרחי"א סי' ח). – וצריך לענות אמן יהא שמיא רבא בכל כוחו וכונתו, אמנם לא ירום קולו באופן שילעילו לקול צעקתו, כי אפשר שיש לו עונש שנותן מקום להחטיא. ועוד דמיתי' כיוהרא או כחוכא. וירא שמים יצא ידו כולם שיעשה הכנה לומר בכח והקול יהא בינונ'. (מורה באבצע להרחי"א אות ל"ז). – איש"ר צריך לענות בכל כח כוונתו, ובקרי', וגם להזדעזע כל אבריו, כמ"ש בהקדמה בשם הזוהר, אבל אין לצעוק בקול גדול שיתלוצצו עליו בני אדם. (סידור העיב"ץ עמר מ"ב). – הקול כיצד, הוא דבר רשום ומסוים בתפילה, אם אמנם נאסר בתפילת י"ח של יחיד שנתקנה דוקא בלחש, וכו', אבל בשאר תפלות ובקשות הן של יחיד הן של רבים על כל צרה שלא תבוא שהשעה דחוקה והתתלה נחוצה, פשיטא שיפה צעקה והרמת קול בבכי ואנקה דוקא, וכו', גם הדבר מנוסה ובדוק מקובל ביד זקני הדור בקריאת והוא רחום בקול רם בציבור שמבטלת גזרות רעות, לא שהש"ת צריך לצעוק באזניו עד שישמע ח"מ, אלא שהנפש מתפעלת עי"ז והתעוררות תחתון גורם לעלין. "וה"ט דאמן יהא שמיא רבא בכל כחו", וכו'. תנועת הגוף בתפלה, הרמ"ע ז"ל בתשובה (סי' קי"ג) אסרה. ולענ"ד אינו מוכרע, וכו', כי בודאי מתעורר החכם הטבעי ע"י ההתנועעות והוא המעורר ומקיץ לנפש מתרדמתה שתתיישר בקריאת דברי תורה וקדושה, וכן לתפלה תכין הלב אל הכוונה הנכונה, ויתגרום התעוררות עליון "וכדרך שאמרו באיש"ר בכל כחו", וכענין קול רם שהותר מפני הצורך,

וכו', ע"כ. (סולם בית אל הקדמת העיב"ץ לסידורו עמר מ"ב).

הקדמת דברי תורה, פסוקים, או מזמורים לפני אמירת הקדשי: צריך שקודם אשר יאמרו קדשי לפני העדה יאמר דברי תורה, כגון בשחר ישתבח, במנחה אשרי, בלימוד רבי חנניא או איזה מזמור. (קשר גדול להרחי"א סי' ח). – גם על המזמורים אומרים קדשי, ואדרבא קדשי על התלים הוא מבטל הקטיגורים ומגין ממלאכי חבלה. (שם). – אין לומר קדשי כי אם הקדש דתקון בתפלה או על לימון, אבל על תפלת שתיקן ר' טעיד' תתוית' של רחמים לא יאמר קדשי (שם). – יש להשתדל ולרוץ כדי לשמוע קדשי. (שריע' ר"י). תרתי קאמר "להשתדל ולרוץ", ובפרט בקדשי שאחר דרשת אגדה לעם בו ירוץ צדיק ונשגב. דאמרו במדדש שהקב"ה מוחל עונותיהם, וכבר אמרו בסוטה דקאים עלמא איהא שמיא דאגדתא (בבב"ב סי' ב"ה אר.).

ברכו את ה' המבורך: ואומר ברכו, אזארה שיתנו דעת, ויתבוננו לברך השם ולהתפלל. (הפרדס לרש"י). – יזהר בעניינת קדשים וברכו ביראה ואהבה ושמה רבא. (מורה באבצע אות י"ז). – אמרו ד"ל במדדש כונן מני שמגרע אמן יהא שמיא רבא וברכו חייב נידוי. (נפוחן שמיר להרחי"א סי' ב').

נוסח והברה – לשונת נוסח והברה: החזו"א אמר שחסידי המשנה מנוסח ספרד לנוסח אשכנז אין בהם משום ואל תיטוש מכיון שהם אלו ששינו ועכשיו הוא חוזר למקורו. (מעשה איש ציד, ח"א קכ"ח). – החזו"א אמר שמותר לשנות מהברה פולנית להברה לטיאית מכיון שהשינוי הוא קטן, אבל אין לשנות מהברה אשכנזית להברה ספרדית שהשינוי הוא גדול. (שערי אי"ש ח"א עמ' כ"ז י"ב). **נוסח התפילה לחזור בתשובה**: הגרש"ז אויערבאך כתב שמי שחזר בתשובה והוריו אינם שומרים תורה ומצוות הוא צריך להתנהג כמנהג אבותיו, אך אם הוא קשור לרבו ולסביבה שהחזיקוהו בתשובה מותר לו להתפלל כמנהגם. (הקטן והלכותיו ח"א עמ' 46 ב').

נוסח והברה – לשונת מהציבור: המתפללים במקום שמתפללים נוסח אחר, כל דבר שלא צריך לאומר בקול רם ואין הדור לאומרו בקול רם יאמר כמנהגו, וכל שצריך שאומרים בקול רם בין שחזר מדינא ובין שאין דרך העולם להצטרף לאומדם כנוסח הציבור. (אגרות משה או"ח ח"ד סי' ל"ב). – כל חלק מהתפילה שנאמר בקול צריך לאומרו באותו נוסח מהציבור, ובבית הכנסת שאין נוסח קבוע צריך

פניני הלכה – ילקוט פנינים בהלכה

לאומרו כמו נוסח השליח ציבור ושאר התפילה יתפלל בנוסח שלו. (ועתלה לא יבול ח"א עמ' צ"ב 97). – ספרדי שמתפלל במנין אשכנזי יתפלל בנוסח שלו, ומה שאומרים בקול יעשה כרצונו – או שיאמר בנוסח של הציבור בקול או בנוסח שלו בקול דממה דקה, אבל הקדושה יאמר בנוסח של הציבור. (מנחת יצחק ח"ו סי' ה) – אשכנזי שמתפלל במנין ספרד לא ישנה מהציבור בכל דבר שניכר לציבור. (שאלת רב [תשרי הגרח"ק] עמ' קס"ח כ"ח, עמ' רל"ז כ"ז). – מי שנוהג לומר תיבת יתברך אחרי אמן יהא שמיא רבא כשמתפלל במקום שלא אומרים יתברך לא יאמר יתברך בקול רם, ואם מפסיק בין עלמאי ליתברך מותר לו לומר יתברך בקול רם. (שאלת רב [תשרי הגרח"ק] עמ' קס"ט כ"ד, כ"ה). – כתוב באגרות משה שדבר שכל אמירתו היא מחמת הציבור כגון הקדושה צריך לומר באותו נוסח מהציבור, וכן אמר הגרי"ש אלישיב. וכתוב עוד באג"מ שבשאר התפלה מה שאומרים בקול רם יאמר כנוסח הציבור ומה שלא אומרים בקול רם יאמר בנוסח שלו, אבל הגרי"ש אלישיב אמר שכיון שידוע שיש שתי נוסחאות יאמר בנוסח שלו אפילו מה שאומרים בקול רם, ואם מפריע לו להתפלל בנוסח ובהברה אחרת מהציבור מותר לו להתפלל את מה שאומרים בקול רם בנוסח ובהברת הציבור בדברים שאין בהם מחלוקת מדינא. (שבות יצחק ח"ח מרדכי). – ועו"ע בשו"ת

בר מצוה – זמנה: מי שנהיה בר מצוה בליל פסח אינו צריך להמתין מלאכול מצה עד שעת לידתו אלא מצאת הכוכבים הוא יכול לאכול, ויש מחמירים שיאכל עוד כית מצה אחרי שעת לידתו קודם חצות. (הסדר הערוך ח"א פ"ד י"ז). – מי שנולד בל' שבט (א' דרי"ח אדר) בשנה רגילה ונעשה בר מצוה בשנה מעוברת, הוא נהיה בר מצוה בל' אדר הראשון (א' דרי"ח אדר ב'). אבל בשבט הלוי כתוב שראוי להחמיר לחוש לדעות שהוא נהיה בר מצוה בל' שבט ולהניח תפילין לפני הבר מצוה. אבל לא יתחיל להניחם בל' שבט, כדי שלא יטעו לחשוב שההלכה כמו הדעה שנהיה בר מצוה בל' שבט. (מבש"ט תורה חל"ט י"ב). – מי שנולד באדר בשנה רגילה ונהיה בר מצוה בשנה מעוברת, נעשה בר מצוה באדר השני. אבל הגרי"ש אלישיב אמר שלענין הדברים הנוגעים לדאוריית' כגון הנחת תפילין ואר כשמוספוק אם בירך ברכת המזון וכדומה, יש להחמיר שבעשה בר מצוה באדר הראשון, וכן פסק הגרש"ז אויערבאך זצ"ל. (מבש"ט תורה חל"ט י"ב). – הגרי"ז אמר שמכיון שיש שיטה שבר מצוה נעשה גדול במעת לעת ולא בערב, לכן בר מצוה יקרא שוב קריאת שמע אחרי השעה שהוא נולד, כדי לצאת ידי ק"ש כשהוא גדול, וכן נהג להעיר את בניו בליל בר מצוה שלהם אחרי השעה שנולדו כדי שיקראו שוב קריאת שמע.(עובדות והנהגות ח"ב י"ז).

ברכת התורה לבר מצוה: יש שכתבו שהנהיה בר מצוה צריך לכיון לצאת ברכת התורה באבהת עולם שבמעריב, וילמד קצת אחר התפילה, ולכן אם רוצה ללמוד בתחילת הלילה טוב שיתפלל תחילה מעריב לצאת מברכת התורה. (אש"י וישראל י"ד י"ז). – מי שנעשה בר מצוה יוצא מדאוריית' מברכת התורה שבירך ביום ואינו צריך לכיון לצאת מברכת התורה באבהת עולם, שקטן המקיים מצוה או נחשב לקיים מצוה מן התורה. (דרך שיחה תרג'י). – התורה לא חייבה קטן במצות שהם חזים גמור מכיון שאינו בר דעת גמור, אבל אם עושה מצוה הוא מקיים המצוה מדאורית' שהמצות ניתנו לכולם, אלא שאם עובר על מצוה הוא בגדד אנוס מכיון שאין לו דעת, וזה לא כמו אשה שפטורה ממצות עשה שהזמ"ג שאפילו אם עושה מצוה היא לא מקיימת מצוה דאורית', וזה מכיון שהיא בכלל לא שייכת למצוה, אבל קטן הוא שייך למצוה אלא שהוא בגדד אנוס שרחמנא פטריה, ועדיין צ"ע בזה. (קהלות יעקב ברכות כ"ד [ט"ז] ב'). – קטנים לא מצטרפים לעשרה לקריאת מגילה, שהם לא בני חיוב וחויבים הוא רק מדין חינוך. (משנה ברוהר תר"ץ ס"ג). – הגרי"ז אמר למי שנהיה בר מצוה שיכיון באבהת עולם שבמעריב לצאת מברכת התורה, ומכיון שצריך ללמוד מיד ע"כ שיאמר פעמיים וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך שבפרשה הראשונה, ושיכיון בפעם הראשונה לצאת מק"ש ובפעם השניה לשם תלמודו תורה. (עובדות והנהגות ח"א רל"ט).

גדול – ממתי קטן נחשב לגדול: קטן שהביא שתי שערות לפני שלוש עשרה שנה הוא לא נחשב לגדול. (ביאור הלכה קצ"ט י"ד). – בר מצוה אינו נאמן לומר שכבר הביא שערות והוא גדול לדברים שהם דאוריית' (הליכות חיים [תשרי הגרח"ק] ח"א סי' כ"ה).

קדשי דרבנן – נוסח: הגר"ח קנייבסקי כתב שבקדשי דרבנן החזו"א היה אומר "אתרא הדין" בלי המילה "קדישא" גם בארץ ישראל, והוא אמר טעמו מפני שבפוסקים זה לא מוזכר, אבל הגרח"ק עצמו אומר "אתרא קדישא הדין" שלא לשנות מהם שכתוב בסידור. (אעלה בתמר סי' ט'). בתחילה היתי אומר בקדשי דרבנן "להן ולכוין", עד שגויש הגר"ש ברמן אמר לי שהמנהג הוא "לנא ולהון" ומנאו שיניתי (דרך שיחה תרס"ג)

קדשי: כתוב בשם הדרכי משה שיש לומר "דקדושא" ולעשות אתנחתא ואחר

כך לומר "ברוך הוא לעילא" וכו', ובביאור הגר"א הכריע שיש לומר "דקדושא בריך הוא" ולעשות אתנחתא ואחר כך לומר "לעילא" וכו'. (חיי אדם ח"א ל"ה – וע"ע ביאור הלכה סי' קל"ב [מאמר קדשיון] ובאר היטב אור"ח קל"ב ה')

קדשי – לענות אמן אחר ויצמח פורקניה: הגרי"ז לא ענה אמן אחר "ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה", כי כך שיטת הרמב"ם. (עובדות והנהגות ח"א רכ"ט – וע"ע הדור והתקופה קע"ט)

קדשי – לחכות לחזור למקומו: בסוף השמונה עשרה צריך לחכות אחרי עושה שלום כדי הילוך ארבע אמות לפני שחוזר למקומו. והוא הדין בקדשי. (נאשי ישראל ט"ו ס"ק קט"ז, כ"ד ס"ק ק"ב, עלינו לשבח דברים ח"א שכ"ז).

קדשי – כשאחד מקדים חבירו: כשכמה אנשים אומרים קדשי ביחד ואחד מקדים את חבירו, כתוב בהלכות קטנות שאם כל אחד מסיים תוך כדי דיבור של חבירו יענה אמן רק אחרי הראשון או רק אחרי האחרון. אבל אם יש הפסק ביניהם של יותר מכדי דיבור יענה אמן אחרי כל אחד ואחד. ובאשל אברהם כתוב שתמיד יענה אמן רק אחרי מי שיותר קרוב אליו. (שבט הקהתי ח"ד סי' לג) **קדשי – שני אנשים ביחד**: מותר לשני אנשים לומר קדשי ביחד. (חיי אדם ח"א ל"א ז') – שאלו לגרי"ז האם שני אנשים יכולים לומר קדשי ביחד, וענה להם, שאצל הגר"ח היו שני אנשים אומרים קדשי ביחד. (עובדות והנהגות ח"ב י"ד). – ועו"ע בשו"ת.

לעמוד בשעה שהציבור יושב: מי שרוצה לעמוד בשעה שאומרים קדשי מותר לו לעמוד אפילו במקום שכולם יושבים מכיון שיש דעות שצריך לעמוד. (ביו"ר חיים [תשרי הגרח"ק] ח"ב א ס"ק ל"ו). – אשכנזי שמתפלל במנין ספרדי מותר לו לעמוד כשהם נוהגים לשבת כגון בקדשי וחזרת הש"ץ ונשמת. (שאלת רב [תשרי הגרח"ק] עמר קס"ט י"ב). – ועו"ע בשו"ת.

לשבת בשעה שהציבור עומד: בכל דבר שהציבור נוהגים לעמוד אפילו אם זה חומרא בעלמא מי שיושב הוא פורש מן הציבור ומכזה כבוד שמים, וגם עובר על מה שכתוב אל תהיה יושב בין העומדים. (ארחות יוסף ל' י"ד)

קדשי – אמירתו אחרי לימוד: המנהג הרוים בכל קהלות ישראל שקובעים ללמוד בחבורה אחר התפילה בבית הכנסת ואחר כך אומרים קדשי דרבנן, ואין אומרים קדשי דרבנן אלא על תורה שבעל פה או דברי אגדה, אבל לא על פסוקים. ואפילו אחד או שנים שלמדו יכולים הם או משיהוא אחר שלא למד לומר קדשי אם יש עשרה בבית הכנסת. (ביאור הלכה ק"ה א ויקבע).

עניה לדברים שבקדושה כשאינו מתפלל עמהם: הגר"ח קנייבסקי אמר שמי שלומד בבית הכנסת בזמן שיש ציבור שמתפלל הוא לא צריך להקשיב לענות לדברים שבקדושה, אבל אם שמע הוא חייב לענות, וזה אפילו אם זה ציבור ששומעים שיעור וכו"י העניה לדברים שבקדושה זה יפריע לרצף השיעור. ולא נוהגים כמו הדעות שאין להפסיק ת"ת דברים לעניית אמן. (בתורתו יגהר ח"ב עמ' 44 ל"ה ל"ח ועיין עוד הנהגות ופסקים הגרי"ח זוננפלד 229). – השומע קדשי או קדושה ממנין אחר מותר לו לענות אבל אינו חייב, ואפילו אם אינו בחדר אחד כגון בכותל המערבי שיש כמה מנינים אמר ליד השני אם ניכר שהוא לא מתפלל עמהם אין בזה לזלזל אם לא יענה עמהם. (הליכות שלמה ח"א ו' י"ב, ס"ק י"ח). – מי שעובר ברחוב ושומע קדושה אם הוא לא סמוך לבית הכנסת ממש אינו חייב לענות, אבל מכל מקום טוב שיענה אם לא שייצטרך להפסיק בשביל זה מדברי תורה. (הליכות שלמה ח"א ר' ס"ק ח'). – מי שלומד במקום שהציבור מתפלל הוא פטור מלענות אמן ואמן יהא שמיא רבא, אבל הוא צריך לענות קדושה וברכו ומודים, וכן לעמוד בברכת כהנים כיון שזה דברים שניכר בהם אם הוא לא עונה. (הליכות שלמה ח"א סי' ט'). – הגרש"ז אויערבאך אמר שאין חיוב לענות לקדשי ולקדושה ששומע אחר אחר, והוכיח כן ממה שכתוב בשו"ע (נא"ח כ"ה כ) שאף מי שאינו עמהם יכול לענות אמן, משמע שאין חיוב. (מבש"ט תורה ח"ט קל"ב, הליכות שלמה ח"א ר' ס"ק י"ט). – הגר"ח קנייבסקי אמר בשם החזו"א שמי ששומע קדשי או קדושה ממנין אחר או כשהוא עובר ברחוב אין חייב לשמוע, אבל אם שמע הוא חייב לענות. (משנה אש ח"א י"א, ח"ג קי"ט). – החזו"א אמר שמי ששומע קדשי או קדושה ממנין אחר או כשהוא עובר ברחוב הוא חייב לענות, והגר"ש אלישיב דייק ממה שכתוב בשו"ע [נא"ח כ"ה כ) שמותר לענות משמע שזה לא חיוב, אבל אין ראיתו מוכרחת. (נוד החיים [תשרי הגרח"ק] עמ' ק"ה ל"ז). – השומע ברכה ממישהוא מבקר בחדר אחר חייב לענות אמן אפילו אם הוא באמצעו ללמוד. (שלמת חיים סי' קצ"ט). – מי שלומד בחדר אחד והוא שומע שבחדר השני אומרים קדשי הוא צריך לענות לקדשי, אבל יש להקל שהוא לא צריך לעמוד. (שאלת רב [תשרי הגרח"ק] עמ' קכ"ח י"ג-ט"ו). – מי ששומע קדשי ממנין שמתפלל בחדר אחר יענה אמן יהא שמיא רבא גם באמצע ברכות ק"ש. (שאלת רב [תשרי הגרח"ק] עמ' קע"ח מ"ח). – ועו"ע בשו"ת.

פנינים בהלכה

ושו"ת מהגר"ח קנייבסקי שליט"א - מספר "שערי דן" ועוד ספרים

שו"ת הגר"ח קנייבסקי שליט"א

חלק מהשאלות נשאלו על פה וסוגנו ע"י המערכת וקיבלנו רשות מהגר"ח שליט"א להרסמן ולהודיע שאין לסמוך ע"ז למעשה.

כל פסוק דלא פסק משה

ש. כתוב במ"ב (ריש סימן מ"ו) שקודם בואו לביהל"נ יאמר בבית אלוקים נהלך ברגש, וצ"ע דהלא כל פסוק דלא פסקיה משה און לא פסקינן. **ת. טוב שיאמר כל הפסוק**. ש. אפשר שהתירו לומר חציו כיוון שאי"ז תוך פסוק. **ת. אבל זה חצי פסוק**. ש. מאי שנת ממה שאומרים כל הזמן חצאי פסוקים בגמרא. **ת. בגמרא זה דרך לימוד, אבל זה דרך תפילה, ומה שדרך תפילה יותר טוב לא להגיד חצי פסוק. העולם אינו נוהג כך, אבל יותר טוב ועדיף לומר כל הפסוק**.

פסוקים – אמירתם בעל פה להוציא חבירו ש. מה שכתב המשנה ברורה (סי' מ"ט) שצ"ל להוציא אחרים יש להחמיר שלא לומר פסוקים בעל פה. האם כוונתו דוקא להוציא ציבור או כל אחד. **ת. במוציא חבירו ראוי לזיהר. (אבל אין המנהג כן).**

מלבוש השליח ציבור

ש. האם יש ללכת עם חליפה ארוכה בשביל להיות שליח ציבור. **ת. או טלית או חליפה ארוכה**. ש. האם ההולך בחליפה קצרה אי אפשר לו להיות שליח ציבור. **ת. לכתחילה לא**.

הברה – לברך בהברה אשכנזית אצל ספרדים

ש. מי שנמצא בחתונה של ספרדים ומכבדים אותו לברך ברכה מהשבע ברכות, האם הוא צריך לברך בהברה ספרדית כשהוא יכול. **ת. א"צ**.

שם ד' – הזכרתו בהברה ספרדית לאשכנזי ש. האם יש בעיה של הזכרת שם שמים לטבלת כשאשכנזי אומר את השם בהברה ספרדית, וכן להיפך. **ת. בודאי יש לזיהר**.

קדשי – שני אנשים ביחד ש. שנים שהתחילו לומר קדשי ביחד במקום שלא אומרים קדשי שני אנשים ביחד, האם אחד מהם צריך להפסיק. **ת. כן**.

לעמוד בשעה שהציבור יושב ש. אשכנזי שנמצא במנין ספרדי שלא עומדים בשעת קדשי, האם מותר לו לעמוד. **ת. מותר**.

עניה לדברים שבקדושה כשאינו מתפלל עמהם ש. הלומד ליד בית הכנסת האם חייב לענות לברכו ולאמן. **ת. לא צריך לשמוע, אבל אם שומע חייב**.

הרב אליהו נכס

נוול "אהבת שלום" י-ם

בדין הכריעות בקדשי

שו"ע נ"ו סעי' ד' כשאומר החזן יתגדל כורע וכן ביהא שמיא רבא וכן בביתרך וכן בברוך הוא וכן באמן, אמנם טבור שכתב בשם רבינו נחשו"ה כריעות לא חישב באמרו אמן אלא בעושה שלום, וכתב דזו כריעה של רשות ובכף החיים כתב: וביד אהרן כתב בכל אמן כורע יעו"ש, וכ"כ בט"ץ שפ"ץ ע"ב חס"ל אות ח', וכ"כ כף החיים להגר"ח פלאגי' סי' י"ג אות י"ב בכל חמשה אמנים ישוח החזן כמ"ש סי' יא. והרב בא"ח (ערו"ח ויחי אות ז') סיים שנוהגין לכרוע ג"כ באומרו יתגדל מפני דכריעה זו זנידה בדברי מרדכי ז"ל. אמנם דעת הגר"א הובא בביאורו על השו"ע סעי' ד': אבל נראה שאין לכרוע כלל בקדשי דאין להוסיף כלל על הקדושה ואין לומר כיוון שאינו בתפלת י"ח לית לו בה וכמו שכתבו התוס' בברכות ל"א א' בד"ה ומצאו וכו', דהתם תתנונים של יחיד איירי, ומה שלא קבוע בתפלה, אבל כמה שקבעו אפי' אינו בתפלת י"ח אין לכרוע, אבל אפילו הכורע בהודאה של ברכת המזון והלל, הרי זה מגונה (ברכות לז ע"ג). ובסידור צלותא דאברהם אחר שהביא קושיית הגר"א כתב: אבל ראיתי נוהגים שאין עושים כריעות ממש אלא שוחים ראשם מעט וזה אינו בכלל כריעה ממש דכריעה היא לכתחילה עד שיתפקקו כל חוליותיו שבשדרה כדאיתא (ברכות כח) וכיון דביעידב יוצא היכא שקשה לו השחייה כל כך, בהרכנת הראש לחוד סגי כדאיתא בגמי שם, א"כ עכ"פ בודאי דכאן אין לכתחילה סגי בהכי והוי היכאיר שמינו כורע עכ"פ כריעה ממש במקום שלא הוזכר בגמי, וכן אני נוהג וכפי שראיתי אצל זקני מאור הגולה זצ"ל מאירי עובדה, וכן כתב בערוך השולחן: ונלע"ד דאינם כריעות ממש ככריעות של שמ"ע אלא לשחוח מעט וכן יש לעשות.

כריעות בברכו

כתב בספר שולחן הטהור (מהגר"ק מקאמרנא זי"ע): אין לכרוע בברכו כמו שעושים ההמוניים, וסימנך ומרדכי לא יכרע ולא שיתחנה, ובזר זהב שם כתב: לא מצאנו זה בשום מקום. ובביאור הלכה סי' קי"ג ד"ה הכורע בוכל קומה כתב: עיין במגן גבורים שדוחק למצוא טעם למנהג שנהגו העולם לכרוע בברכו עי"ש, אולם באמת יש למנהג זה סמך מן המקרא בדברי הימים קפיטל כט פסוק כ עי"ש ומנהג ישראל תורה. והפסוק בדברי הימים: ויאמר דוד לכל הקהל ברכו נא את ה' אלהיכם ויברכו כל הקהל לד' אלקי אבותיהם ויקדו וישתחוו לד', ולמלך. אמנם מנהג זה הובא כבר בארחות חיים שכתב: ופותח החזן בקול רם ברכו את ה' המבורך וכורע בברכו וזקף בשם. וכן הוא בכל. ובספר שושן עדות תלמידי הרמב"ם כתב: כשאומר ברכו בוכו ורוקן, עי"ש טעם עכ"פ הקהל ויברכו בכל בן שרוך החזן קורע ולא העם. אמנם לפי הפסוק המובא במשנה ברורה משמע שג"כ על הקהל מצוה לכרוע. וכתב בספר אור לציון: אין לציבור לכרוע ואף לא להניע ראשו כשנוהג לברכו ורק שליח הציבור כורע באמיתת ברכו וזוקף בשם, וכתב בהערה: וכן מנהג בני ספרד שלא לכרוע כלל בברכו. ועבוי"ח (ויחי אות י' כתב: אמנם הפ עירנו נוהגים רוב המון ספרד כשאומר שליח ציבור ברכו קודם יוצר וקודם ערבית להגביה גופם מעט במקום מושבם כמו הידור שעושים לזקנים וכבדים ובעלי צורה, ולא מצאתי מנהג זה בשום ספר.

אליהו נכס
נחמן מברסלב
התנחלתא
שטייטש תורת אהבת שלום

האיר המזרח

התחילו להתפלל הש"ץ החזרה ויצאו מקצתן באופן שלא נשאר מנין: כתב הרמ"א בהגה (סי' נה ס"ג) שאם יצאו מקצתן לאחר שהתחילו להתפלל התפילה בקול רם יכולים להשלים כל סדר קדושה ולומר הקדיש שלם שלאחריה. כתב הכף החיים (ס"ק לה) שאנן בטר מרן ז"ל גריון שס"ל כדעת הרמב"ם שהביא בב"י שכתב שאין הקדיש חלק מאשר התחילו בו. ושכר פסקו האחרונים (פרי"ת, שכה"ג, מאמרי, קש"י, זכ"ל, ועוד.) לפ"ז מה שכתב במ"ב (ס"ק כב) במוצ"ש אם היו עשרה בשעה שהתחילו להתפלל שמונה עשרה בלחש ויצאו מקצתן שיאמר הקדיש שלאחר התפילה וגם סדר הקדושה וקדיש שלם שאח"כ פשוט שלדין ליתא לכל זה שלא אומר אף אחד מהקדישים שלאחר התפילה.

התחילו ברכות ק"ש של ערבית בעשרה ויצאו מקצתן, אם אומר קדיש שלפני תפילת שמונה עשרה: המ"ב (סי' נה ס"ק כב) הביא להלכה לדברי הלבוש שכתב שאפי' אם התחילו רק ברכו לחוד ואח"כ יצאו מקצתן אומר הקדיש שלפני התפילה ולא אומר הקדיש שלאחר התפילה ע"ש. הכף החיים (ס"ק לה) כתב שזוה דוקא לסברת מור"ם ז"ל אבל לדין דקדיל"ל כסברת מרן ז"ל שהוא ס"ל כהרמב"ם ז"ל שאין הקדיש חלק מאשר התחילו בו, אפי' קודם תפילת י"ח לא יאמרו הקדיש.

מקצתם בחדר זה ומקצתם בחדר זה והפתח פתוח בניהם ורואים זא"ל: המ"ב (סי' נה ס"ק מח) הביא מחלוקת אחרונים מה הדין במקצתם עומדים וזוהי המקצתם עומדים בחדר זה ורואים זה את זה דרך הפתח אם מצטרפים למנין עשרה. ובבב"ל (ד"ה ולחוץ ללחוץ) כתב שכתחילה יותר טוב להחמיר בזה. ובמ"ב (ס"ק נז) כתב שבמקום הדחק אפשר שיש להקל. הכף החיים (ס"ק ע) כתב שהשי"ר הוא ג"ה והמחבר'ל לומדים בדעת מרן שגם בראוין זה את זה אין מצטרפין. ושכ"ד המאמ"ר. וכן הסכים הגא"ח.

היו תשעה בבית ואחד בסוכה: המ"ב (סי' נה ס"ק מט) הביא מחלוקת אחרונים בדין היו תשעה בבית ואחד בסוכה אם מצטרפים. הכף החיים (ס"ק סח) כתב שיש להחמיר כדברי הפרי"ח והאחרונים שס"ל שאין מצטרפים.

היו תשעה במקום אחד והעשרי אחרי הוילון שנפרס כדי שיוכל לשמש מיטתו: המ"ב (סי' נה ס"ק מט) הביא מחלוקת אם מצטרף זה שאחרי הוילון שנפרס כדי שיוכל לשמש מיטתו. שדעת הפרי"ח שלא מצטרף. והפמ"ג מצידד בדכלל גוני מצטרף. הכף החיים (ס"ק סט) כתב להחמיר כדברי הפרי"ח. והביא שהביא דבריו היה אהרן, הש"ץ, הבית עובד והשתלי יזמים.

דין קטן באמירת קדיש: המ"ב (סי' נה ס"ד) הביא לדברי הפרי"ח (סי' ט"ט) שערער על המקומות שנוהגין שהקטן אומר קדיש וברכו והקהל עונים אחריו דלא כדין הם עושים ע"ש. הכף החיים (סי' יא) אות יט' והשי"ד תמיד (מערכת אבילות ס"ק קק) הביאו לדברי הבית' יהודה שאחר שהראה פנים למנהג שקטן פחות מנ"ט שנים אומר קדיש של חו"ב, כתב שהראי להנהיג שלא יאמר קדיש בתרא דברכו רק בן י"ג שנה שהביא שתי עשרות אבל שאר קדישים שהם רשות יכול לאמרם אף קטן שלא הגיע לחינוך, וקדישים שהם חובה ראוי שיאמרם הש"ץ. וכמו כן הביאו לדברי המהר"י חזן (חקרי לב אר"ח ח"א דף ע"ח ע"ז) שהלץ' בעד המנהג כיון שגם הש"ץ אומר ביחד עם הקטנים, אבל אם הקטן לבדו אומר קדיש בלתי הש"ץ אין להם ע"מ שישמוכו. וכ"כ בשו"ת רב פעלים (אר"ח ח"ב סי' יד) שאין סומכים בקדישים של חו"ב על אמירת קטן. וסיים הכף החיים שלפני מש"כ לעיל (אות א) בשם האר"י ז"ל דיש יב' קדישים בסדר תפלת שחרית מנחה וערבית וכולם הם חובה לצורך עליית העולמות, צריך לאומרם כולם החזן או גדול בן יג' שנים ויום אחד שהביא שתי עשרות, אבל שאר קדישים שאינם חובה יכול לאומרם קטן. ואילו הם הקדישים (כפ"י שהביא הוא ז"ל בסי' נה אות א בשם האר"י) ששה בשחרית: אחד קודם הודו, השני קודם יוצר, השלישי אחר תפלת שמונה עשרה, הרביעי אחר קדושה סדריא, החמישי קודם קוה, השישי קודם עלינו לשבת. ושנים במנחה: אחד קודם העמידה ואחד אות העמידה. וארבעה בערבית אחד קדיש ברכות דערבית, אחד קודם העמידה, אחד אחר העמידה, ואחד אחר עלינו לשבת. ולגבי הקדיש השישי שקודם עלינו לשבת, דעת הבא"ח (ש"ר פרשת ויחי ה"יב) שקטן יכול לאומרו, ע"ש.

התחילו לומר פסוקי דזמרה או ללמוד או אשרי במנחה בעשרה ויצאו מקצתן: המ"ב (סי' נה ס"ק ז) הביא מחלוקת בהתחיל לומר פסוקי דזמרה או אשרי במנחה בעשרה ויצאו מקצתן. שדעת האר"י שאומר הקדיש שאח"ז דעת המאמ"ר הדחה"ו והח"א שלא יוכל לומר הקדיש בזה. הכף החיים (סי' נה ס"ק מ) והבא"ח (פ' ויחי אות ד) פסקו כדעת רוב האחרונים הנזכרים שלא יוכל לומר הקדיש שאח"ז.

אם יש לצרף בשעת הדחק קטן למנין: כתב הרמ"א (סי' נה ס"ד) שבשעת הדחק יש נוהגין להקל לצרף הקטן למנין. המ"ב (סי' נה ס"ק כד) הביא בשם הרבה אחרונים שמחמירים שלא לצרף שום קטן אפי' בשעת הדחק. הכף החיים (סי' נה ס"ק מב) לאחר שהביא לדברי האחרונים שכתבו שאין להקל אפי' בשעת הדחק סיים שש"כ משתמיהם בדבר מרן ז"ל שהדפיא בשעת הדחק אין לצרפו

בתפילת ערבית חלק מהציבור לא סיים את תפילתו מתי יכול הש"ץ לומר קדיש והדין בתפילת שחרית

מדרש הלכה

עונות הקדיש: מעלת הקדיש גדולה ויקרה, ובושעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומניין אמן יהא שמיה רבא, הקב"ה מנענע ראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך, מה לו לאב שהגלה את בניו וכו' (ברכות ג.) וקיום העולם תלוי בו, וכמ"ש בגמ' עלמא אמאי קא מקיים אקדושה דסדירא, ויארעה שמיה רבא אדגאדתא (פסטה מט). ולגדול קדושתו אינו נאמר אלא בעשרה דכתי' (ויקרא יב') ונקדשתו בתוך בני ישראל וילפ"י מנינה דדבר שבקדושה לא יהא בפחות מן נדבכים (דברים שבקדושה הם קדיש קדושה וברכו ז"ל ח"ו, ושבת קייט, מדרש משיל' ו.) וקטן מאימתי בא קדיש וקדושה בב"א עונה על הקדיש. והטעם "קדיש" מעיד על חשיבותו שהוא תרגום של קדוש (ישעי' ה. ג.) והוא לשון זכר, משא"כ קדושה ל' נקבה. ואמרו בגמ' דלכל אין מפסיקין, חוץ מן יהא שמו הגדול מבורך שאפילו עוסק במעשה מרכבה פוסק (ברכות כא.) ולכן אפי' נחתם גז"ד מוחלין לו, וקורין לו גז"ד של ע' שנה, ואפי' יש בו שמץ ע"ז ח"ו, (שבת קייט, מדרש משיל' ו.) וקטן מאימתי בא לעולם הבא, תנא משמיה דרבי משעה שיאמר אמן שנאמר (ישעי' כ"ו) פתחו שערים ויבוא גוי צדיק שומר אמונים, א"ת אמונים אלא אמנים (סנהדרין ק.). ומפני שבקילוס זה אנו מבקשים ששמו יתגדל ויתקדש ותשרה השכינה למטה, לכן צריך עשרה דכתי' (יחזק' כ"ב) אלהים ניצב בעדת אל, שהעשרה נעשים מרכבה לשכינתו יתאחד לקבל י' מדרגותיה, (ברכות ה.) וזה הטעם במעלת עשרה ראשונים שהם נעשים מרכבה לשכינתו ית, וכמ"ש ריב"ל לעולם ישכים אדם לביהכ"נס וימנה מי ראשונים שאפי' מזה באים אחריזי קיבל עליו שכר כולם, (ברכות מז.).

שם ולשון הקדיש: עשרה לשונות קילוס ב"לשון הקודש" יש בקדיש והם: יתגדל ויתקדש יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל, אבל יתר מלות הקדיש נאמרו ב"לשון ארמית", ויש להתבונן מה ראו חכמים לומר ב"לשון ארמית" קילוס נעלה זה. עוד צ"ב שהרי השם מורה על המדות והטעם "קדיש" הוא "לשון ארמית", שהוא תרגום של "קדוש" (ישעי' ה. ג.) ומובא בראשונים כמה טעמים לאמירתו ב"לשון ארמית" א[י] כשהמלאכים לא יבינו ויתקבצו בנו, שהעשרה אין מלאכי השרת מכירים בל' ארמית וכמו שאמרו בגמ' לעולם אל ישאל אדם צרכיו בל' ארמי שאין מלאכי השרת נוקטין לו (שבת א.). ב[י] דידי שהמלאכים לא יבינו הקילוס ויקטגורו עלינו שהרי הקב"ה נזכר בחורבן הבית וגלות ישראל כנ"ל ג[י] מפני שלשון ארמית היתה בזמנם הלשון המדוברת והמונבנת לכל.

ועדיין קשה וצריך ביאור א[י] מדוע נאמר הקדיש בחלקו בלשון הקודש וחלקו בלשון ארמית. ב[י] מדוע ישנם עוד תפילות שנאמרים בלשון ארמית כקדושה דסדירא, בריך שמיה, ויהי רעוה, וקיום פורק וכו', והרי אין מלאכי השרת נוקטין לו, ובפרט בתפילות אלו ששוואל בהם צרכיו. י[י] מדוע [ד] מדוע בתורה מובא לשון ארמית כמו "גרג שהדותא" (בראשית לא) ר'בן אוני' (בראשית לה - עי' ב"ר פ"ב ט.) ו"במכסר" (שמות י"ב - פסחים סא) ו"אתה" מרובות קדש (נביאים ל"ג) ו"אתא" בורק וגם לילה [א] ו"תבעיון בעינן" (ישעי' כ"א), ובשמים עדי ו"שהדי" במרומים (איוב מ), ועוד הרבה, וכן פרקים שלמים הם המלאכים לא נוקטין בלשון ארמי, והרי אפילו משתבט ב"א הם יודעים (עי' תוס' שבת י' ופסטה לה). ובגמ' (מגילה ג) שתרגום התורה בארמית נשכה, וחזר אונקלוס ויסדו, דכתי' (נחמיה ח) ויקראו בספר תורה האלהים, מפורש וגו', "מפורש זה תרגום". ואם כן תרגום הארמית ניתן למשה בסני' ועי' ב"י יתר' (וכן תרגום היונתן בן עוזיאל הוא בל' ארמית, והוא מפי תגי זכריה ומלאכי (מגילה ג).

וצריך ביאור מה השרוש של ל' ארמית שזכה להתבט בל' ארמי לתרגום את התורה לארמית, דהרי על לשון יוונית אמור דילפי' (בראשית ט) מיפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם, דיפה היא לתרגם בה את התורה (ב"ר ל"ו). ובדקו ומצאו שאין התורה יכולה להתרגם אלא ביוונית (ירושלמי מגילה א. ט.) ובכל זאת אמרו שאף כשהתורה אבותינו יוונית לא התירא אל בס"ת ומשום מעשה דתלמי המלך שכנים ע"ב זקנים והכניסו בע"ב בתים ולא גילה להם ע"מ כינסו ונכנס אצל כ"א ואחד ואי"ל כתבו לי תורת משה ברכם וכו' (מגילה ט.) ואמרו על אותו יום שהיה קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל, מפני שלא היתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה (ירושלמי מגילה פ"א). ובמגילת תענית אמרו ח' בטבת נכתבה התורה יוונית והחושך בא לעולם ג' ימים. ואי"כ צ"ל מ"ש תרגום ארמית שבשעה שתרגם עקילס הגר את התורה לפני ר"מ ר"ו, קילוס אותו ירפיפת לבנתו ב"א (ירושלמי מגילה א. ט.), ועוד צ"ב מדוע תלמוד

הארות ומראי מקומות בפסקי רבותינו הספרדים

ומנחה מתי יכול להתחיל תפילת החזרה: מרן בסי' נה ס"ו כתב שאם התחיל אחד מהעשרה להתפלל לבדו ואינו יכול לענות עמהם או שהוא ישן אפ"ה מצטרף עמהם. המ"ב (ס"ק לב) הביא מחלוקת אחרונים אם דוקא אחד שאינו עונה יכול להצטרף או אף שיש כמה שאינם עונים כל שיש רוב עונים שפיר דמי: הבא"ח (ש"א פ' ויחי אות ה) והאור לציון (ח"ב ע' מה) פסקו כהמקילים שכל שיש רוב עונים שפיר דמי, אלא שסיים האור לציון שכתחילה טוב להמתין עד שיהיו תשעה עונים.

והכף החיים (סי' נה ס"ק מח) כתב שיש להחמיר לכתחילה היכא דאפשר, והיכא דלא אפשר יש לסמוך על המתירים. וכ"ז לקדיש ולברכו, אבל לחזרת העמידה כתב מרן לקמן בסיומן קיד סעיף ד ובהב"ל (ד"ה או שהוא ישן) הסתפק מה הדין בא"א להקיצו. הבא"ח (ש"א פ' ויחי אות ה) פסק שאם א"א להקיצו לא יאמרו הקדיש.

התפללו במנין עשרה ואחד ישן וא"א להקיצו: דעת מרן (סי' נה ס"ו) כשיש אחד ישן מצטרף עמהם. המ"ב (ס"ק לד) הביא לדברי הטה"ו והפרי"ח שס"ל שאין מצטרף וכתב שעז"כ לכתחילה צריך להקיצו. ובהב"ל (ד"ה או שהוא ישן) הסתפק מה הדין בא"א להקיצו. הבא"ח (ש"א פ' ויחי אות ה) פסק שאם א"א להקיצו לא יאמרו הקדיש.

אם מצרפים למנין חרש המדבר ואינו שומע: דעת מרן (סי' נה ס"ח) שמצרפים למנין חרש המדבר ואינו שומע, או שומע ואינו מדבר, ולא מצרפים מי שאינו שומע ולא מדבר. המ"ב (ס"ק לה) הביא שדעת הטה"ו שאין מצרפין למנין מי שמדבר ואינו שומע. וסיים שהרבה מסכימין עם פסק השו"ע דעת הבא"ח (פ' ויחי אות ו) שמצטרף לכל דבר שבקדושה חוץ מן החזרה של תפילת שמונה עשרה דבעינן תשעה שומעין ועינן אמן. הכף החיים (ס"ק גז) כתב שיש להחמיר היכא דאפשר שלא לצרפו למנין לחזרת העמידה.

המכה את כתביו ואם מצטרף למנין: כתב מרן (סי' נה ס"ב) מנודה אין מצרפין אותו לכל דבר שצריך עשרה. ע"כ כתב הרמ"א בהגה בחושן משפט (סי' תכ ס"א) דיש חרם קדמונים באדם המכה לחבירו וצריך להתיר לו כדי לצרפו לעשרה ומיד שמקבל עליו לעשות דין מתירין לו אע"פ שאין המוכה מתרצה. וכתב הסמ"ע דא"צ לדנותו מחדש אלא מנודה ועומד מהחרם שהחרימו ע"ז הקדמונים וכ"כ הכף החיים (סי' נה ס"ק ס"ד) כתב הרב פעלים (ח"ב סי' יא) לבאר הטעם שחכמי ישראל לא חוששין לדבר זה. שנהגו דהאי התרת נדרים וחרמות אשר נהגו לעשות קודם חודש אלול וגם בערב ר"ח אלול וערב ר"ה וערב יו"ה תועיל להו, והמתירים מתכוונים להו ולכיצוא בו, גם בודאי זה החרם של הקדמונים הוא בכל אין ידענים ומכריזים בו. ע"ש.

אם העומד באסקופת בהכ"נס בעוני הפתח מצטרף עם אותם שעומדים בבהכ"נס: דעת מרן (סי' נה ס"א) דאגף עצמו כלחוץ, ודעדת רבנו יוחנם. המ"ב (ס"ק ה) הביא שיש אחרונים שפסקו שמעוט העומדים עם המצטרף למנין שהאגף נמשך עמהם, (עמ"כ בבב"ל ד"ה של עניי הדלת), וכתב (ס"ק נא) להלכה לדברי היד אפרים דבחלל הפתח לבד ממקום הדלת כגון היכא שהדלת קבוע לחוץ וממקום הדלת ולפנים יש עוד חלל לכר"ע הוי כלפנים. ע"ש. הכף החיים (ס"ק עא) כתב שלענין מעשה יש להחמיר שלא לצרף להעומד באגף עם אותם שבבהכ"נס משום דעת ר"י והב"י דסביר דאגף כלחוץ, ולא עם אותם שבעזרת בהכ"נס משום דעת החולקים שס"ל דאגף כלפנים.

ש"ץ בתיבה ותשעה בבהכ"נס אם מצטרפין: דעת מרן (סי' נה ס"יט) שש"ץ בתיבה ותשעה בבהכ"נס מצטרפין אע"פ שהיא גבוהה עשרה ורחבה ארבעה. הבה"ל (סי' נה ד"ה ש"ץ בתיבה) הביא לדברי הגר"א שס"ל להחמיר שלא לצרף הש"ץ העומד בתיבה הגבוהה עשרה ורחבה ארבעה לתשעה שבבהכ"נס. ע"ש. אן ק"ל כדעת מרן שפסק שמצטרפין, וכ"כ הבא"ח (ש"א פ' ויחי הלכה ז.) מ"מ סיים מרן בש"ע שיש מי שכתב דה"מ כשאין המחיצות מגיעות לתקרת הגג.

היו עשרה במקום אחד ואחד אינו עומה ומפסיק בניהם טיגונו או ענבלם: כתב מרן (סי' נה ס"כ) וי"א שצריך שלא יהא מפסיק דבר שאינו נקי או ענבל. כתב המ"ב (ס"ק סא) מדכתיב בלשון י"א למעט דדין זה לא פסיקא ליה. הכף החיים (ס"ק צא) כתב שהגם שהש"ע העתיק בשם יש מי שאומר מ"מ הלכה פסוקה ומוסכמת היא, אלא שכן דרך הרב"י שדין חדש שלא מצאו בפרוש כ"א בפוסק אחד כתובו בלשון יש מי שאומר, ושכ"מ מדברי כל הפוסקים שקבעו דין זה להלכה, והביא (אות צב) שכ"כ הלכה הבית דוד, המכתב"ר החס"ל והבא"ח.

היו י"א ושנים רוצים לצאת בימים נוראים: כתב מרן (סי' נה סכ"א) היו י"א ושנים רוצים לצאת בימים נוראים, ישכירו שניהם אחד בשותפות במקומם ושניהם יפרעו בשוה, ואם אחד עני ואחד עשיר פורעים חציו לפי ממונו וחציו לפי נפשות כתב המ"ב (ס"ק סא) שהאחרונים כתבו דט"ס הוא דביה פורעין שניהם בשוה. וציין שפיר טיגונו (ס"ק ע) לכנה"ג (הח"א ע"ש) הכף החיים (אות קא) לאחר שהביא לדברי המ"א והנכנ"ג הביא לדברי הא"ר שכתב שבאגודה משמע כדברי מרן כאן והלבוש.
נוסח הקדיש: כתב המ"ב (סי' נה ס"ק ב) שדעת הטה"ו לומר יהא שמא בלי יוד וגם בלי מפיץ ה"א ושמהפסג"ג משמע שטוב לומר במפיק ה"א (במפיק ה"א) (ס"ק יא) מתבאר שיל"ל שמיה במפיק ה"א לפי שיטת רבנו האר"י ז"ל ולפי פרושו מתבאר שיל"ל שמיה עם יוד ע"ש, וכן מוכח מדברי

הרב חיים פרוזן - כולל "אליבא דהלכתא" רמת בית שמש

עבר את שבע ביקורתם של רבני בית ההוראה שע"י ישיבת "אהבת שלום"

הגר"ח זצ"ל בבא"ח (בהקדמה לפרשת ויחי) ובעוד יוסף יוחי (פי ויחי ה"ט).

כתב במ"ב (שם) שאומר "וילעלמי בויז אמנם המהר"ש ויטאל בהגהת ספר שערי הכוונות כתב שצ"ל בקדיש לעלם "לעלמי" עלמאי ולא יאמר ולעלמי בתוספת ויאו, שא"כ נמצאו כט תיבות וכ"כ מרן החיד"א בקשר גדול (סי' ח אות טז), רבנו יוסף חיים זצ"ל (בא"ח פ' ויחי אות א) ובעוד יוסף חי פ' ויחי אות ט) והכף החיים (ס"ק ג).

מש"כ המ"ב שיאמר הדל"ת דיתגדל ויתקדש בצעיר ע"ש, אין כן מנהגו אלא בפתח.

ומה שהזכיר מנהגם בימים נוראים ולומר לעילא ולעילא, אין מנהגינו כן שגם ברה"ו ויוה"כ אין אנו כופלים, וי"ח הכה"ח. (סי' תקפס ס"ק טז)

אם באמצע קדושה פוסק לענות איש"ר: המ"ב (סי' נה ס"ק ו) כתב לדברי הח"א שנשאר בצ"ע אם באמצע קדושה פוסק לענות איש"ר. הכה"ח (אות ו) כתב בשם הפרי"ח הקש"ג והאחרונים שלא פוסק, וכ"כ הבא"ח (ש"א פ' ויחי אות יא).

שאין מנהגו לעמוד באמירת הקדיש: כתב הרמ"א (סי' נה ס"א) שיש לעמוד כשעונין קדיש. מנהגו כדעת רבנו האר"י שהוזכר במ"ב (ס"ק ח) שלא היה עומד בקדיש אלא בקדיש שתפסו מעומד כגון קדיש שאחר העמידה וכן בקדיש התקבל של אחר חזרת ס"ת להיכל שאז היה נשאר מעומד וגומר עניית הקדיש ואח"כ היה יושב, וכתב הכף החיים (ס"ק כ) שכן עמא דבר, וכ"פ הבא"ח (פ' ויחי אות ח), וכתב הכף החיים (ס"ק כג) בשם מוהרר"ו ז"ל בסידורו דיש לקום בקדיש וברכו דערבית של שבת ע"ש. וכ"כ הבא"ח (ש"ש פ' וייד אות ג). והטעם כדי לקבל תוספת הרוח מעומד, ע"ש ותרו"ץ.

אמירת ועתה יגדל נא נח וכו' וזכר רחמיך וכו' כשהחזן אומר יתגדל: כתב המ"ב (סי' נה ס"ק יא) שאין לומר ועתה יגדל נא וכו' כשהחזן אומר יתגדל במקום שאסור להפסיק. הכף החיים (ס"ק כח) כתב בשם המהרר"ו ז"ל שרבונו האר"י מנעו מלאמרו, ושכ"כ בפע"ח, ושכ"כ הנגיד מצוה הביא המ"א. וכ"כ הברכ"י בשם זקנו ר' אברהם אזולאי בשם הרשב"א והרמב"ן שאין לאמרו, ושכ"כ הקש"ג הבית עובד והח"א וכתב שהמנהג שאין לאומרו אף במקום שרשאי להפסיק כדמשמע מסתימות דברי מהרר"ו ז"ל וכתב שכן פסוק זכור רחמיך לא נהגו לאומרו אף במקום שרשאי להפסיק. ע"ש.

סדר ענית האמנים בקדיש: כתב מרן (סי' נה ס"ב) שעונים אמן כהש"ץ אומר יתברך וכן כשאומר בריך הוא, וכן כשאומר ואמרו אמן. ע"ע במ"ב (ס"ק יב). מנהגינו ע"פ דבנו האר"י (שערי הכוונות) שהובאו דבריו בכף החיים (ס"ק כט) שצריך לענות ה' אמנים, אחד אחר שמיה רבא, השני אחר ויקרב משחיה, השלישי אחר ואמרו אמן, הרביעי אחר קדושה בריך הוא, החמישי אחר בעלמא ואמרו אמן. ע"ע בבא"ח (פ' שמות אות ו).

ביאה קדיש פוסק ג' פסיעות: מרן (סי' נה ס"ח) סתם שדעת שסיים הקדושה פוסק ג' פסיעות ואח"כ אומר קדיש שלום וכו'. אמנם כתב הכף החיים (ס"ק לה) שחזר האחרונים הלוטע בביצוע המ"א, המט"י, הש"ץ, הקש"ג, וחס"ל) שרק בקדיש התקבל שאחר התפלה פוסע הש"ץ כדמוכח בתה"ד. וכתב בשם המט"י שהגם שמרן סתם ולא פירש נראה שסמך על התפשטות המנהג שאין פוסעים בשאר קדישים כ' אם הש"ץ אחר קדיש התקבל ביום שמתפללים בחזרה דוקא. וכ"כ מרן הרי"ח טוב בעוד קוד חי (פרשת ויחי ה"ז). וכתב הכף החיים שהגם שמדברי הרדב"ז משמע שבעל קדיש שיש בו עושה שלום צריך לפסוע ג' פסיעות והביאו דבריו בכף החיים (פלאגי) והיפה ללב, מ"מ המנהג כמש"כ המט"י וסיעתו.

הנמצא בק"ש וברכותיה עד הכין עונה ביהא שמיה רבא: כתב מרן בב"י (סי' נו) בשם המהר"י אבובב כשנמצא בק"ש וברכותיה יענה קדיש עד לעלמי עלמאי, ואם נמצא במקום אחר יענה עד דאמינן בעלמא. וכ"כ המ"ב (סי' נה ס"ק טז) בשם הח"א. כתב הבא"ח (פ' שמות אות ו) שהזכיר בספרו מקבציאל שלדעת רבנו האר"י זצ"ל צריך לענות עד דאמינן בעלמא אפי' בברכות של ק"ש. וכ"כ הכף החיים (ס"ק כט וס"ק לה).

דין כריעות החזן בקדיש: כתב מרן (סי' נה ס"ד) שהחזן כורע ביתגדל וביהא שמיה רבא (ובהגהות ותיקונים כתבו שחסר וכן ביחברך דמקויו הוא מהרכלו ושם מפורש דגם ביחברך, וכתב שם בב"י שנהגו העולם ככלבו עי"ש) וכן בברין הוא וכן במן. הכף החיים (ס"ק לה) כתב בשם האחרונים שבעל כחן ממששת האמנים כורע החזן, וכ"כ מרן הרי"ח טוב בעוד יוסף חי (פרשת ויחי אות ח) שצריך לכרוע בכ"מ שעונין בו הקהל אמן, אלא שסיים שנוהגין לכרוע ג"כ באומרו יתגדל מפני דכריעה זו נזכרה דבריו מרן ז"ל.

אמירת יתברך וישתבח כשהש"ץ אומר ברכו: כתב הרמ"א (סי' נז ס"א) ונהגו שהש"ץ מאריך בברכו ויקרעל אמורים יתברך וישתבח וכו' בעוד שהוא מאריך בברכו. כתב הכף החיים (אות ו) שבעשר הכונות כתב כדברי הרמ"א, וכתב בדעת מרן שאין לאומרו, ולאחר שהביא דעת הפוסקים בזה כתב באצילות שיש צ"ע וכן ר"י ויתקדש ע"כ, וביאור הענין מובא באר"י זלזה"ה (ש"כ עין חשני), שענין הקדיש המכונה כתב כדברי הרמ"א, וכתב בדעת מרן שאין לאומרו, ולאחר שהביא דעת הפוסקים בזה כתב שבסידור הרש"ש ז"ל אין כתוב לומר זה ושכן מנהג בית אל יבכ"ץ שאי"א אותו לו בשחרית ולא בערבית ע"ש.

הרב חיים הלל

כולל "אליבא דהלכתא" - נוה יעקב

הקדיש – ולשון ארמי

בבלי ירושלמי, הוזרה וסודות התורה נאמרו בל' ארמית. [ונקדים לבאר את שורש לשון הקודש

ולשון ארמית ביחס לשאר השבעים לשונות בקיצור מחמת קוצר המצע והמענין ירחיב העיין].

שורש לשון הקודש לשון ארמית ושבעים לשון: בעשרה מאמרות נבדא העולם, ומאמרים אלו ב"לשון הקודש" (בב"ר פ"א ח' ט. ד.) איסככל באורייתא וברא עולמא, והתורה ב"לשון הקודש" כתובה (סנהדרין כא.) אדם הראשון דיבר ב"לשון הקודש" דכתי' (בראשית ב) לואת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת (בב"ר שם). אדם הראשון קורא שמות ב"לשון הקודש" לבהמה ולחיה, ומכוון למאות שמותם ולצירוף אותיות "לשון הקודש" שבהם נבראו (בב"ר פ' י"ז ט. ד.) שמו של כל דבר בדומם צומח חי מדבר ב"לשון הקודש", הוא מהותו ומקור חיותו ומצויורו אותיות שם זה נברא כבאמרו ה; ושורשו כלול בעשרה מאמרות (עי' נפה"ח שער א; ובהג"ה). מותר האדם מן הבהמה היותו - מדבר - ובתחילה כל אדם מיד כשנוגד היה מדבר ב"לשון הקודש", בלא שילמד הלשון מאחרים, דכתי' (בראשית ב) ויהי האדם נלפש חיה, ותרגומו לרוח ממללא (פרד"א ס"פ כ"ב). ויהי כל הארץ שפה אחת, שדיברו ב"לשון הקודש" (ויחי'). ובהיו ההפלה ידיו בשמים מלאכים סובבים את כסא כבודו ובלבלו שפתם, ונתפלגו לע לשון על גוים ולע ארצות, ועל כל אומה ואומה ממונה מלאך אחד (פרד"א פ' כ"ז). לעתיד לבוא ישוּו כל העמים תחף וידברו ב"לשון הקודש" דכתי' (נפיה ג) כי אז אהפוך אל עמים שפה בבורה לקראת כולם בשם ה' (תנחומא נ"ח, יט.). ובדור ההפלה הפיל הקב"ה גורלות ונפל הגורל לחלק ושבדבריהו וזרעו וקבילו את "לשון הקודש" ואת ארץ ישראל. כי חלק ה' עמו יעקב וכל נחלתו (שם). ישמעאל החלק הרע ולשון ערב עמו, נפרדים ונבררים מיצחק, ועשו ולשון אדום עמו, נבררים מיעקב (זוהר רע). [נשמעאל ועשו הם שורש ומקור יניקת הער אומות וע' לשון, והם ולשונם חוץ לע אומות וע' לשון, ונמצאים ועד גבירה (ש"ע)]. יעקב אבינו נפלד מלבן ומפריד ומברר את ל' ארמית מ"לשון הקודש" וכוות ברית כריתות עם לבן הארמי, וקורא נפרד בלשונו "לעלז" ולכן קורא בלשונו "יגרג שהדותא" (ונעי' ספורו בראשית א ושרא פ.). וכשגלו ישראל למצרים לא שינו שמם ולשונם ודיברו "לשון הקודש", ומשה מדבר לפערה ב"לשון הקודש" והארוח מתרגם דבריו לפערה בל' מצרי בשביל שיבין (פרד"א פ' שם ג' כ"ב). וכשגלו ישראל אל גלו אלא לבבל מפני שקרוב לשונם (לשון ארמי) לשלשון תורה (ספחים פ"ב). "תלית תורה, ומעמד הר סיני." ב"לשון הקודש" וכתב עברי (סנהדרין כא.) וכשעלו מבבל בימי עזרא חזרה תורה להינתן בכתב אשורי ובלשון ארמי והוא כתב ארמי ותרגום ארמי, ולכן גם הלשונות דבינאל ועזרא בארמית, ואח"כ ביררו להם ישראל את "לשון הקודש". [ודעת רבי שמתחילה הכתה היה אשורית, ורק כשחטאו נהפך להם לרועץ, ובהז תלוי אי מ'ס' שבלוחות בנס עמוד, או ע' בנס עמד. (נעי' סנהדרין כא.) וסנהדרין כה"ק, וכמשי' (שבת פא ע"ב) שכל דיבור נמצא שלשון ארמי שונה הוא נמשא ע' לשון, ובימי עזרא אף קיבלו את התורה מחדש בל' ארמי, ורק אח"כ ביררו להם ישראל את לשון הקודש. וכן מובאר ממה שאח"ל (בב"ר פ' י"ד י"ז) א"ר שמואל בר נחמן אל ר' אלעזר שו"ס (ארמי) הזה ק"ב בעיניך, שבתורה בנביאים ובכתובים מצנינו שהקב"ה חולק לו כבוד, בתורה יגר שהדותא, בנביאים וכו' . עוד אמרו אלה הראשון בלשון ארמי. סיפר שנאמר (הקל"ס ולי מה יקור וע"ך אל (סנהדרין לה). [ומשי' (תנחומא דברים ב) אדה"י ידע ע' לשון דכתי' (בראשית ב) ויקרא האדם שמו, ש' ל' אלא שמות, כונת הענין דמלשון הקודש שהוא העיקר ויציאים ענפיהם לע לשון, והודיע לה"ק בהשגה גבוהה מכיר אף בעל לשון ששורשיהם בלה"ק, וכמשי' (שבת פא ע"ב) שכל דיבור ידובר שיצא מפי הגבורה נחלק לע' לשונות, ונתי דב"ר ר' שישמעאל כפטיש פוצץ סלע (ירמיה גז) מה פטיש זה נחלק לכמה נציצות אף כל דיבור ידובר שיצא מפי הקב"ה נחלק לע' לשונות (סנהדרין לח ע"ב) וכן מובאר ממ"ש (ספרי וזאת הברכה שמ"ג) בד' לשונות נגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל בלשון עברי רומי ערבי וארמי, ומבואר שכמו שהנ"ל אינם נכללים בע' לשון שהרי מאותריים הם מזמן פילוג הארץ כך לשון ארמי אינו ככלל ע' לשון.

עומק ענין לשון ארמית בקדיש: והנה במחזור ויט"ר כתב טעם לזה שהקדיש נתקן בלשון ארמית, מפני שאנו מקלסין בקדיש שיתגדל וית

חקר הלכה

הרב שלום הלל

כולל "אליבא דהלכתא" - מודיעין עילית

הקדיש

"הקדיש הוא שבח גדול ונורא שתקנו אנשי כנסת הגדולה אחרי חורבן בית ראשון, והיא תפלה על חילול שמו יתברך מחורבן בית המקדש וחורבן ארץ הקודש ופיזור ישראל בארבע כנפות הארץ, ואנו מתפללים שיתגדל ויתקדש שמו יתברך כמו שאמר הנביא' והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה'" (ערוך השלחן סי' נ"ה ס"א). מלבד דבריו אלו לא מצאנו עוד מי שיכתוב בפירוש כי הקדיש הוא מתקנת אנשי כנסת הגדולה, ואדברה זאת מצאנו בס' ארחות חיים מלוגי'ל על השאלה מדוע נתקן הקדיש בלשון ארמי יותר מכל שאר התפלות, כתב שם לחד פירושא: "ליל שזה הקדיש לא תקנוהו אנשי כנסת הגדולה אלא בימי התנאים נתקן, וכדי שיבקשו כולם בלב שלם תקנוהו בזה הלשון שכולם מבינים אותו". והנה עיקר התקנה הקדומה בקביעת הקדישים בתוך סדר תפלות היום, היתה שלא לפחות משבעה קדישים בכל יום, ואסמכוהו הגאונים' אקרא דשבע ביום הללתך. אלא שמצאנו דעות חלוקות בדברי הראשונים אלו קדישים הם מעיקר תקנת חז"ל במנין השבעה, דבס' הרוקח (דיני קדיש) מנאם בסדר זה, א' אחר פסוקי דזמרה, ב' אחר תפלת י"ח ונפילת אפים, ג' אחר אשרי ובא לציון, ד' בתפלת מנחה אחר אשרי, ה' אחר תפלת י"ח, ו בתפלת ערבית אחר ברכות ק"ש, ז' אחר תפלת י"ח. אמנם הראב"ד בתשובה, הובא בשמו בס' שבלי הלקט (תפלה סי' ח'), לא מנה את הקדיש שאחר תפלת מנחה, ובמקומו מנה קדיש בסיום תפלת שחרית אחר אמירת מזמור או אגדה'.

וטעם קביעתם במקומות אלו נתבאר היטב בדברי הראב"ד שם, ואלו דבריו: אם נתקבצו עשרה בני אדם לדבר מצוה בין לתפלה בין לתלמוד תורה צריכין לקדש. לפיכך אחר פסוקי דזמרה וכו' יקדישו פעם אחת לפי שכבר סיימו את המצוה של פסוקי דזמרה וכו' ושמא יפסיקו לפסוק צדקה או לדבר אחר או שמא יעכב עליהם מעכב מלקרוא את שמע ויצאו בלא קדיש. לכך נתקן הקדיש אחר פסוקי דזמרה. וקדיש אחרי יאמרו אחר סיום כל התפלה שכן הוא מצוה בפני עצמה ואינה מתחברת עם מה שיאמר אחריה וכו'. וקדיש אחרי יאמרו אחר סדר קדישה מפני שגם היא מצוה בפני עצמה והוא דבר שבקדושה ולא יאה פחות מעשרה. וקדיש אחרי יאמרו אחר קריאת מזמור או פרק או אגדה או משנה שרגילין לקרות במקצת מקומות כמו שאמרו בסוטה^[דרושה מקיים] עלמא אמאי מיקיים אקדושא דסיידא ויהא שמיה רבא דאגדתא. וקדיש אחרי יאמרו אחר אשרי במנחה מפני שהיא מצוה בפני עצמה דאמר ר' אבינא כל האומר תהלה לדוד בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא^[דרושה מקיים]. וקדיש אחרי יאמרו אחר ברכות של קריאת שמע של ערבית, מפני שתפלה של ערבית רשות ושמא יצא אדם מבית הכנסת אחר שגומרין הברכות של אמת ואמונה ולא יתפלל י"ח ונמצא יוצא בלא קדיש. וקדיש של אחר תפלת ערבית שכבר נשלמה התפלה, עכ"ד. ונראה טעם הראב"ד שלא מנה לקדיש אחר תפלת מנחה מפני שהיה מנהגם להתפלל תפלת ערבית תיכף אחר תפלת מנחה ולא היו מפקיסינן ביניהם. ועי' פרישה (סי' נ"ה) וצ"ע.

קדיש דרבנן. מקור אמירתו הוא בגמ' סוטה מ"ט ע"א, אמר רבא וכו' עלמא אמאי קא מקיים אקדושה דסיידא ואיהא שמיה רבא דאגדתא. וברש"י שם (ד"ה אקדושה) יאה שמיה רבר מברך שעונין אחר הגדה שהדרשן דורש ברבים בכל שבת היו נוהגין כך ושם היו נקבצין כל העם לשמוע לפי שאינו יום של מלאכה וכו'.

ולכאורה מלשון רבא דאמר יאה שמיה רבא דאגדתא, נראה דתקנת אמירת קדיש זה אינו אחר כל לימוד אלא דוקא אחר דברי דרש ואגדה. אמנם הרמב"ם בחיבורו (סדר תפלות כל השנה, נוסח הקדיש) כתב: כל עשרה מישראל או יתר שעוסקין בתלמוד תורה ששל פה ואפילו במדרשות או בהגדות, כשהן מסיימין אומר אחד מהן קדיש בנוסח זה וכו' על רבנן ועל תלמידיהוין ועל תלמידי תלמידיהוין דעסקין באורייתא וכו', וזהו הנקרא קדיש דרבנן. הרי מבואר בדבריו דאחר כל לימוד תורה שבע"פ צריך לומר קדיש דרבנן, ומה דנקט רבא דאגדתא היינו אפילו אחר אגדתא.

והנה בס' באר שבע (סוטה שם ד"ה ואיהא) תמה דהרמב"ם סותר דבריו, דבפירושו למסכת אבות (סוף פ"ו) על משנת רבי חנניא בן עקשיא אומר רצה הקב"ה וכו', כתב בזה"ל: "לא אמר [רבי חנניא בן עקשיא] למילתיה גבי מסכת אבות אלא במסכת מכות באלו הן הלוקין, ולפי שיש בה סיום נאה נהגו כל העם לאומרה בסוף כל פרק ופרק, לפי שאין אומרים קדיש על המשנה אלא על האגדה, דאמר ר' [עלמא] אמאי קא מקיים אקדושה דסיידא[ויהא שמיה רבא דאגדתא". הרי מפורש בדבריו דלא תקנת אמירת קדיש דרבנן אינו אלא אחר דברי אגדה', ודלא כדבריו בחיבורו, ולגודל התמיהה סיים הבאר שבע שם "ולולא דמסתפינא מחבראי הייתי אומר שאין זה מדברי הרמב"ם ז"ל כלל אלא איזה תלמיד טועה כתב זה בגליון". והובאו דבריו במגיל' (סי' נ"ד ס"ק ג').

אמנם לפי האמת אין מקום לקושייתו כלל, דהרי כבר נודע כי הפירוש הנדפס לפ"ו דאבות על שם הרמב"ם אינו ממנו כלל אלא הוא פירוש רש"י ז"ל, והמדפיסים שגו והדפיסוהו על שם הרמב"ם. ואכן מיהו הקדיש כתב: כל אבות (שאלוניקי שכ"ה) ומהר"ש די אוזידה בס' מדרש שמואל (ויניציאה של"ט) והמהר"ל בס' דרך החיים (קראקא שמ"ט) כולם הדפיסוהו על שם רש"י ז"ל. וכבר העירו כן מדפיס' מחזור מנטובה שנת ש"ז בסוף פ"ה דאבות, וז"ל: "על פרק זה לא נמצא פירוש להרמב"ם, כי לא בא פירושו אלא על כלל המשנה, ופירוש הנמצא במחזורים על פרק זה הוא לרש"י ז"ל, כי כן נתיחס אליו בהרבה ספרים ישנים כתובי יד". והתימה הוא על הגאון חיד"א ז"ל דבספרו דברי יוסף (סי' נ"ה ס"ק א') הביא לקושיית הבאר שבע הנ"ל, ונדחק ליישב קושייתו, והנה אחהמ"ר אשתמיטתיה מש"ח הוא עצמו בחיבוריו דהפירוש לפ"ו דאבות אינו להרמב"ם אלא לרש"י, ראה בספרו פתח עינים (אבות ריש פ"ו) וז"ל: ודע שפירוש הרמב"ם לפרק זה אשר במשניות עם פירוש הרמב"ם ובש"ס, פירוש פרק זה אינו מהרמב"ם כאשר יכיר המעיין ממטבע הלשון וכו', אלא שהמעתיקים אחרונים או המדפיסים לקחו פירוש רש"י לפרק זה וסמכוהו לפירוש הרמב"ם, כן נ"ל פשוט, ע"כ. וכ"כ בספרו מראית העין (אבות פ"ו) ע"ש וצ"ע.

קדיש יתום. הנה בגמ' לא נמצא מקור למנהג היתומים לומר קדיש בשנה הראשונה לפטירת אביהם. ועי' שו"ת הריב"ש (סי' קט"ו) דנשאל על שרש מנהג זה, וז"ל: "עוד כתבת ונהגו בספרד לומר קדיש דרבנן מי שמת אביו כל שנת אבלו, על ההוא מעשה שראהו לאביו שהיה נדון שהיה פתחי וכו'. תשובה, ההגדה היאה אינה בגמרא שלנו, ואולי היא בספרי הרבות או בתנחומא. אבל מצאתי בספר אורחות חיים שחבר החכם רבי אהרן הכהן ז"ל^[דרושה מקיים] וז"ל, טעם תקנת הקדיש שאומר על אביו ועל אמו כתב הרי"מ ז"ל נ"ע וכו', ותקנו ז"ל לומר קדיש על מה שנמצא בהגדה, פעם אחת פגע רבי פלוני במת אחד שהיה מקושש עצים ונושאן על כתפו, אמר לו בני למה לך, אמר לו רבי כ מהפסטי כל הימים להביא באש של גיהנם להיות נדון בה, אמר לו ואין מי שיוכל להצילך מן הצער, אמר לו אין מי שיצילני אם לא שיאמר בני קדיש או יפטיר בנביא לכבוד השם בעבורי, ואם יעשה כן ידעתי כי זכותו תעמוד אלי ויגן בעדי. ויבא רבי פלוני ויגד זה לבנו של מת ויעש ככל אשר אמר. לימים נגלה אל החכם הנז' פעם אחרת כי יאמר לו תנוח דעתך שהנחת את דעתי. ועל זה פשט המנהג לומר בנו של מת קדיש בתרא כל ימי חדש וגם להפטיר בנביא".

גם בדברי אהרן זרוע (מהל' שבת סי' נ) מבואר דדורש שמה אמירת קדיש יתום אקושיית הבאר הוא מפני המעשה הנ"ל, דכתב: מנהגנו בארץ כנען וכן מנהג בני רינוס לאחר שיאמרו הצבור אין כאלהינו עומד היתום ואומר קדיש, אבל בצרפת ראיתי שאינם מקפידים על כך וכו', וכמנהגנו מסתברא משום מעשה שהיה, דמעשה בר"ע וכו'. והביא שם כל המעשה בשלימות. והנה המעשה הנ"ל נזכר בדברי חז"ל בכמה מקומות בנוסחאות שונות [עי' כלה רבתי פ"ב; סדר אלהיו זוטא פרק י"ד; מדרש תנחומא פרשת נח; מדרש עשרת הדברות אלה ל"ד] אך בכלום זכרין בקשת המת לומר אחרי ברכו, ולא נזכר כלל ענין אמירת הקדיש. אמנם בספר הזוהר (זוהר חדש פרשת אחרי דף ס' ע"ב) שם מובא המעשה כדברי הריב"ש: "בשעתא דאמר בני ההפטרה בקהל אפקעי לי מן דינא, ובשעתא דעבר לתפלה ואמר קדיש קרעו לי גזר דין מכל וכל", ע"ש. וכ"ה בב"י יו"ד סי' שעו"ו משם הכל בו, ע"ש.

1. יחזקאל ל"ח כ"ג. 2. דין קדיש ופירושו אות א. 3. עי' בס' הרוקח (דיני קדיש); שבלי הלקט סי' ח; תניא סי' ב. 4. והלבוש (סי' נ"א סעי' א') מנא באופן אחר, דבתפלת שחרית מנה ד' קדישים כהרמב"ד, וב' בתפלת מנחה, ובתפלת ערבית לא מנה קדיש אחר תפלה י"ח מפני שתפלת ערבית רשות. ע"ש. 5. דף מ"ט ע"א. 6. ברכות ד' ע"ב. 7. ובטעם הדבר כתב בס' באר שבע שם, לפי שאין כל העם מתאספים לשמוע דרשא בשמעתא (דהיינו הלכות ודינים) כמו באגדתא, כמו שמצינו בגמ' סוטה מ' ע"א: רבי אבהו דרש באגדתא, רבי חייא בר אבא דרש בשמעתא, שבקוה כולי עלמא לרבי חייא בר אבא אוזול לגבי דרבי אבהו וכו'. ולכך דוקא באגדה תיקנו לאומרו משום שזוהי בכל ישראל, וימאי דקדושהו דסדראי שכל ישראל שוים בו דאפילו עמי הארץ מבינים אותו. 8. אבלי ח"ב סי' ל"א.

גדולי ההלכה

מהר"י אסקנדרני

בבית יוסף (סי' ל"ב ול"ו) מביא פעמים רבות מדברי מהר"י סקנדרני מתוך חיבורו 'ביאור טור אורח חיים', שעמד לפניו בכת"י, לבד מציטוטי המרובים בס' הג'ל, הובא החיבור עוד ע"י מרן באו"ח סי' מ"א, בשמו המלא של מחברו: 'ה"ר יוסף אל אסקנדרני ז"ל, ובחיור"ד (סי' רע"ה-רע"ו) מאשר כתב מהר"י סקנדרני בחיבורו לאו"ח סי' ל"ב, ושייך לשם. ומצאנו ג"כ שהזכירו בכסף משנה הלכות תפילין (פ"ג ה"ח) מאשר כתב בביאור או"ח' בהלכות אלו.

מתוך אזכרות אלו הובא להלכה אצל גדולי האחרונים משך הדורות, שפלפלו בדבריו וחומרותיו בדיני כתיבת סת"ם.

שומה עלינו לדעת מיהו מהר"י זה, באיזה תקופה ומדינה חי ופעל, ומה גורל חיבורו.

'ו'ורש משפחה זו היא מספרד ושמו "בית הסופר", כי היו סופרי סת"ם מומחים ובקאים בדניהם, ובבואם לערי מצרים הוסב שם המשפחה "סקנדר", ראש וראשון להמשפחה הזאת במלכות מצרים היה הרב ר' יוסף הזקן מבית הסופר, שיצא מספרד ובא לאלכסנדריא של מצרים והיה רופא מובהק ונתישב בנא אמון, ואח"כ בא למצרים וק"ק מסתערב שמוהו לראש ולקצין עליהם, ויסובו את שמו הרב ר' יוסף אסקנדרני על שבא מאלכסנדריא, וקראוהו על שמה. והוא שפט את ישראל במצרים שנים רבות, ונפטר לחיי עד. והניח אחריו בן שמו אברהם הרופא, ישב על כסא אביו ר' יוסף הרופא שנים רבות ונקרא ר' אברהם סקנדרני הזקן, ונפטר לחיי עד. והניח אחריו בנו הרב ר' יוסף סקנדרני, והוא שעשה הגהות על הטורים, והוא שהביאו מרן מהריק"א ז"ל באו"ח סי' ל"ב [ומביא ממנו הרבה בדיני כתיבת התפילין, כי עתה ידענו כי היו ממשפחת סופר סופרים מומחים ובקאים במלאכת שמים הזאת]. וכפ"י ידענו שמהור"ר יוסף סקנדרני ז"ל שמביא מרן בב"י הוא בן הרב ר' אברהם סקנדרני הרופא, בן להרב ר' יוסף הרופא זקן המשפחה. וא"כ נקרא ע"ש מר זקנו זצוק"ל.

עפ"י ציטוט זה נראה שהורתו של מהר"י דנן היתה בקהיר הנקראת מצרים בלשון קדמונינו, כפי משמטעם מלשונות ההפלגה 'שנים רבות' שנקט בדבריו. או שמא יליד ספרד היה ועקר משם עם זקנו בא בימים ואביו. כך או כך ברור שתלמודו ופועלו היה במצרים, בקרב קהלת המסתערבים דשם'.

בתיאור זה של שלשת הדורות: סב, אב ובן - לא נזכר תקופת זמן פעולתם, ונזקקים אנו למקורות אחרים לחקר הענין.

ורשמי תולדותיו המוקדמים כמו המאוחרים, הזכירוהו אגב שארו מהר"ר אברהם סקנדרני זצ"ל, שהיה מגדולי רבני מצרים בין השנים שכ"ה-ת"י. וכך נמצא בשם הגדולים להחיד"א ז"ל: "מהר"ר אברהם סקנדרני תלמידי מהריק"ש [וראינו ספר תשובותיו כת"י ספר גדול ועצום ושם שקיל וטרי עם הרב קרבן, אהרן, והיה תלמיד גם ממהר"א מונסון]. כתב בס' באר מים חיים להרב כהמ"ח מוצייר נר"ו שהי בנו של מהר"י סקנדרני שמביא מרן בב"י ע"ש ב"ד סי' ט', ואין הדבר כן אלא היה מבני בניו. ויש לי פסקים מהרב וחתימתו וכן חותם אברהם בן לאדוני הרופא יוסף ידיע סקנדרני, ונראה דאביו לא הוה בר אוריין אלא רופא. ובעל קורא הדורות למד בישיבתו, והעיד שהרב ז"ל היה אומר שהוא מבני בניו של הר"י אסקנדרני שמביא הבית יוסף ע"ש דף ל' ע"ב. ומש"ב בדף מ"ט לאו דווקא והוא אגב ריהטיה'.

מכאן נראה כי נבוכו בעלי השמועה האם בנו היה, נכדו או מבני בניו. כך שגם מכאן לא נקבע זמן לפעולתם של מהר"י סקנדרני, אביו וזקנו.

ועתה נפן לחפש אזכרתו של מהר"י סקנדרני בספרי הפוסקים שלאחר דורו, שמא משם נבין שמועה. והנה לבד מספריו של מרן נמצאהו נזכר בלשונות עצמאיים אצל שתיים מגדולי המשיבים, מהר"י בירב והרדב"ח.

וז"ל מהר"י בירב בתשובתו המנגדת למהלר"ח בביאור לשון הרמב"ם ז"ל בסוגיא דבי דואר': "וכשתדקדק בלשון הרמב"ם ז"ל תראה שאפי' תנוק בן יומו לא יכול להכחיש שכונות הרמב"ם סובר שהבי דואר הוא במקום השולח, ושלפ"ז יהי בית הסמוך לחומה לחומרא. ואז אמר כה"ר לוי [-הרלב"ח] שלא הי שום פוסק ולא מפרש שיאמר זה, אז הראתי לו שני מפרשים, אחד היה הרב כמהר"ר יוסף אליכסנדראני ז"ל שהיה בקי גדול וחבר להרב עובדיא ז"ל הנועד בירושלם', ועשה פירוש על רבינו יעקב בן הרא"ש ז"ל, וכשהגיע לזה הנושא הביא סברת רבנו משה, וזה החכם היה לומד לעולם עם הרב הנז', והרב הנז' היה אומר פסק בירושלם ע"ה בספר הרמב"ם כמנהג שם, והיה שומע פי זה הלשון ממנו וזולתו.

וז"ל הרדב"י בירב בתשובתו ב"ב באה בח"ב (סי' תקצ"ו): "זהו דעתך, אלא שראיתי לאחד מן האחרונים שמו הר"י אסקנדרני ז"ל שכתב ז"ל פשיטא כי מי שנתכוין לכתוב את השם ונדבקה לו רגל שמאלית של ה"א ראשונה של שם בן ארבע בגגה, בענין שניכר לכל שהיא ח"ת, ודאי יכול הוא לגרוד רגל הח"ת שנעשה בפיסול^[דרושה מקיים]. ואני הכרתי את החכם הזה בצפת בהיותי בן י"ג שנה, ובלי ספק היה חסיד גדול וירא שמים ובקי בתלמוד ובמדרשים, והיו בדורו גדולים^[דרושה מקיים]".

מלשונות אלו נדע שמהר"י סקנדרני בגדולתו היה סמוך לשנת רמ"ח. שנת הגעתו של מהר"ר עובדיה מברטנורא לירושתי', ונמנה בין חכמי ירושלים וצפ"ת.

ובזה נעריך את סדר הזמנים המשוער מחיי משפחת החכמים והרופאים "סקנדרני", וכדלהלן. נראה שיציאתם מספרד היתה אחר סמוך לשנת קנ"א^[דרושה מקיים], שנת הפרעות ביהודי ספרד, ומימי אז החלה תקופת הנדידה של יהודי הממלכה. סבו הרופא ממהר"ר יוסף סקנדרני תקע מושבו באלכסנדריה, והוא נחשב בין היהודים הספרדי הראשונים בעיר. מעמדו הרם בקרב הקהילה המקומית בא לידי ביטוי רב יותר עם מושבו לימים בקהיר היא מצרים. בנו הרופא ונכדו הדיין אף המה נטלו חלק במשא הקהל, והצטיינו בפעולותיהן לטובת יהודי המקום - קהילת המסתערבים הותיקה.

עם קבוצ החכמים מכל המדינות לעלות לארה"ק, בפרט בשנת הגירוש העיקרי היא שנת מר"ה, ועוד לאחר מכן בשנת רע"ז עם כיבוש א"י ע"י הממלכה העותומאנית, העיר ה' את לבם של טובי החכמים להסיע עצמם ארצה, תוך ויתור על מעמדם ופקידים, רם ככל שיהיה. וכך נמצא את רבינו עובדיה מברטנורא, בין השנים רמ"ז - רמ"ח נוסע מעיר איטליה תוך מעבר בקהילת ישראל השונות, וביניהם קהילת יהודי מצרים בואכה ירושלים^[דרושה מקיים], ושמא הוא היה המסובב לעלית מהר"י סקנדרני בפרק ההוא אחר. ובפרק הנושא מושבו היה בירושלים, ונמצא יחד עם כמהר"ע מברטנורא כנז'.

נראה שעזיבת את ירושלים היתה בעקבות כוחד המסים שהושתו עליו, נסיבה שהסיעה רבים וטובים לעזוב את עיה"ק^[דרושה מקיים], וזוהי שגרמה לעלייתה של צפ"ת להיות מקום קיבוץ לחכמים היותר גדולים באותו הדור.

מתוך תשובתו של הרדב"י ניתן להעריך את תקופת היות מהר"י בצפ"ת, וזאת ע"י שהזכיר שראהו למהר"י סקנדרני בצפ"ת בהיותו בן י"ג שנה. לדעת רוב כותבי הדורות לידת הרדב"י היתה בספרד סמוך לשנת ר"מ, ועם הגירוש בשנת רנ"ב העתיק עם אביו לארץ הקודש ותקע מושבו בצפ"ת. א"כ היה זה בשנת רנ"ג לערך שראהו הרדב"י שם בחכמתו ויראתו.

בצפ"ת עמד כמהר"י סקנדרני בראשות 'ישיבת התורה'. ישיבה זו רוב לומדיה מחכמי המסתערבים בצפת היתה, ורשימת כמה מבניה שרדה בתעודה עתיקת יומין שנמצאה בגגיה הקהירית (כיום באוסף הגניזה ע"ש פריר בווישניגטון מס' 50). התעודה מופנית אל נגיד היהודים במצרים, כמהר"י שולא, והיא מסכיבת השנים רס"ט ע-ד לערך.

ראשייתה במכתבו בן ראש הישיבה כמהר"י סקנדרני, החותם שמו יוסף ב"ר אברהם זלה"ה, מתנה צערו על שדיין העיר רבי משה ב"ר יצחק הלוי לא פטר את בני ישיבתו מהמס כדין ת"ת. ולאחריה אגרת בני הישיבה עליה חתומים עשרה ת"ח.

תעודה זו משקפת את ענוותנותו הרבה, כמו יראתו הטוהרה. ממנה נדע כי את פרנסתו היה מקבל מיד קרוביו במצרים וכמ"ש בלשונו 'ולעולם לא רדפתי אחר אלו הדברים ולא קבלתי משל אחרים מלבד מה ששלחו אלי קרובי כ"ר יוסף אסקנדרני ואחיו יצ"ה^[דרושה מקיים], כי הם מגלוני טובות רבות, הטיבה ה' לטובים, ולעולם לא נכנס לידי משל אחרים'. בהמשך מכתבו מבקש מהנגיד 'ובטטו ממעלתך אדוני שתברך את קרובי כ"ר יוסף אסקנדראני ואחיו על כל טוב שגמלני^[דרושה מקיים].

נקיו כפיו וירחוקו מענייני הקהל באים לידי ביטוי ממעשה שנמצא בתעודה: 'ופעם אחת אשא אחת היתה חולה, והיה הרופא כ"ר יוסף המצרי ז"ל שנקרא עפ"י בן עזרא יוצא אבא אצלנו כמנהג הרופאים, וכשהוראם בעצמה שהיא נפטרת לבית ערעלה, שלחה לקרות לי ביד הרופא הנזכר, והוא הלכתי אצלה לפי שידעתי שרוצה ליתן בידי מעות מעזבונה, כי לא היה לה יורש, ואני לא רציתי ללכת אצלה, ובא כ"ר יוסף הרופא הנזכר אלי ואמר לי דע שהיא נוטה למות וכל מה שיש בידיה לוקחים הגוים, ואתה נשבעת שלא יכנס לידך שום דבר מזה, תן לנו עצה מה נעשה. והביא מה ששלחה האשה אלי בידו, כי אמרה לו אני חפצה שיהיה אלו המעות שנשארים אחרי מעזבוני כי אם ביד יוסף אסקנדראני שיעשה לי בהם מה שמועיל לנפשי. ומפני שנשבעתי שלא אקבלם, הלכתי עמו אצל ר' משה הדיין, ושאלנו אחר כבוד החכם השלם ר' פרץ [קולון], וסיפר להם ר' יוסף את המעשה ושא"ר צוית לקבל, אז אמר כ"ר פרץ כיון שהאשה לא רצתה כי אם בך מה תרצה לעשות מאלו המעות אחר שנשבעת שלא תקבלם, אמרתי לו רצוני שהיון בפקדון אצל כ"ר משה הדיין, ואין אנו שונאים שיגיע ממנו תועלת לנפש הענייה הנפטרת נעשה מהן קצעת כולנו, והסכמנו על זה, ואז הוציא כ"ר יוסף הרופא המעות ונמצא מנינם שלשים זהובים יפים וטובים חסר אחד, והוציא תלתת אקראץ מטויה כסף מזוקק, ונשבע שזה מה ששלחה בידו האשה הנפטרת באמונה ליתנו לי להוציאו על נשמתה. ואחר שעברו קצת ימים ומצאתי שהיה עת בצורת והעניים בצער אמרתי לכ"ר ולר' משה הנה הגיע תע לעשות לה'.

ובעת ההיא היה כמהר"י מסובב בחולאים ותש כח וכמוו שכתב שם: 'זה הכלל שאני עוסק בצערי, וברוב העתים איני נכנס לבית הכנסת [של הקהל] אלא בשבת מרוב יסורין וחולאים, ולא אצא לשוק אלא על כרחי בערב שבת'. אכן אעפ"כ רובו של יום דבק היה עם תלמידיו בלימוד התלמוד, וכמ"ש הם באגרות הלוויית: 'אנו לומדים תורה, וכל שולאי בה מקבליהם. לפני רבנו החתום למעלה, ואין אנו נזדלנתו פעם ורושים ופעם מחלים, אלא בכל לאום תמיד אני קובעים לתורה עתים, ואין לרבינו הנזכר למעלה מן התלמוד בטלה... ואנו החתומים למטה עם היות שיש ממנו עומדים לפני המלכות, וממנו מטופלים בבני בית, אין אנו מניחין הלימוד תמיד בתלמוד'.

הגם שסבל מהר"י מיד בעל ידיו הדיין הג"ל, לא נתן די למרגינו מוצאי דבתו וכמ"ש בלשונו 'איני מן הרודפים אחריי לחפש בעד מעשיו ודבריו, והרבה בני אדם באים אלי לקבול לפני על עסקיו עמהם ודיניו, ובאמת שאני גוער בהם ואיני מטא הזני לשמוע אחד מהם. וזה שנתים וגו"ח בחג הסוכות, עשיתי הסכמה עם כל הלומדים לפני, ששום אחד מהם לא יאמר לי כך וכך עשה בין לטוב בין למוטב, והיה זה בשבועה חמורה ובגזירת התורה, להרחיק ממני ומליכי כל דופי ואון. ואף כתבו זה לא היה נדע ללוי כי אדם נתפש על צערו, אף אין שלום בעירו, צערו לרבים גיד ולנשיא עמו נוגד'.

אגרת נוספת בה נמצא את חתימת כמהר"י סקנדרני, מימי היותו בצפ"ת, נשתמרה בקובץ הנודע 'זרע אנשים' (כת"י ביהס"ל בירושלים מס' 2001, 8^ו, דפים כ"ט-ל) שהיה תח"י החיד"א ז"ל. והיא אגרת מאת חכמי צפ"ת לחכמי הישיבה בירושלים, בדבר המחלוקת בקביעת שנת השמיטה. האגרת נכתבה בשנת רס"ד וחתומים עליה ט"ו חכמים רובם חכמי גירוש ספרד, ורביעי הותום יוסף בר אברהם זלה"ה ידיע אל סקנדרני.

כמדומה שכמעט כולם ספרדי כמהר"י סקנדרני. אין זו אלא המיוחדת בתולדות חייו, מחבבתו בספרד, חייו במצרים בקהל המסתערבים וקודם לתקופת הירוש, ואחריו ומעמדו אצל ב' הקהילות בצפ"ת, ושם פטירתו.

מיוצאי חלציו נודענו על בתו הנשואה לרבי אברהם מערבי מחלב, שהשתדל בעד שליח צפת 'לקבץ מעות ללומדי תורה, ונתולה עם השליח כ"ה שמואל בן יוחאי להשתדל שיתנו לו 'שבילי חמץ אסקנדראני ובשביל שאר בני תורה' (מתוך אגרת מהר"י הג"ל אל הנגיד ר"י שולא).

כפי המשתקף מהלשונות שנותרו בידינו, סובב הולך חיבורו של כמהור"י על הטורים ע"ס סימניו, ועד כה נדע על פירושויו בסימנים ל"ב, ל"ו, מ"א ורמ"ז. ותמיד יכנה לרבינו בעל הטורים בשם "הרב"^[דרושה מקיים]. אכן מלשונו של מהר"י בירב (בתשובותיו סי' נ"ה הג"ל) נראה שהקיפו של החיבור היה רב יותר, ואולי הכיל את חלק או"ח בשלימות,

כי היה החשוב כאחד משלושת ספר הירושכיו קודם לפרשת מהר"י סמוט. ואכן חיבור זה הוא מראשוני הספרים שנתחברו על הטור.

שלא כנרשם^[דרושה מקיים], לא נודענו מחיבור של מהר"י סקנדרני על הרמב"ם. אך מצאנו פירוש ממנו למקרא^[דרושה מקיים].

1. וכך הוא דנ בב"י יו"ד סי' רע"ה: 'אחר זמן בא לידי ביאור טור אורח חיים להר"י אסקנדרני ז"ל. 2. וז"ל הרמ"ע מפאנו בשו"ת (סי' ל"ו): 'בכל אופן שיהיה אין לנו אלא דברי הר"י אסקנדרני הובאו ב"י בטור יו"ד סי' רע"ו, שאמר יגזרו. ועי' בשו"ת מהר"ם גאלאנטי (סי' קד"ו) מ"ש מדברי הג"י א"ח סי' לו בשם מהר"י סקנדרני בענין ה"כ הפשוטה כמין דלת שהיא פסולה כתב וז"ל והנראה לע"ד שמאחר שמהריק"א ז"ל לא פילג עליה, משמע דס"ל הכי, וגם פשוט לענ"ז שאין שום בר סמכא דפליג עליה, דאי הוה פליג עליה הוה מביאו הרב מהריק"ב בצידיה כמנהגו הטוב: 3. העתק לשון ספר טוב מצרים למהר"א'ן שמועין, בערכת א אות ב' והוא מתוך דברי יוסף למהר"י סאמבאר, כי טר"ו. 4. נראה כן, משום שבעת ההיא, זמן מופלג קודם לגירוש העיקרי מספרד בשנת רנ"ב, עדיין לא היה ביסוס לקהלת הספרדים, כפי שהיה לאחר שנים מהגירוש. 5. נוספת מכת"י החיד"א בשנה"א כת"י. 6. בקורא הדורות דף מ"ט ע"ב שם כתב שהיה נכדו של מהר"י סקנדרני. 7. אכן האמת היא שגו השערתו אלו אינם נכונים, והנכון הוא מ"ש בספר דברי יוסף לר"י סאמבאר פירא סקנדרני היה בנו של ר' אלעזר סקנדרני בנו של רבי אברהם סקנדרני הרופא. וא"כ רבי יוסף סקנדרני דנ היה דודו. וכן מצאתי בדורות מהר"א סקנדרני כת"י (בגני מנחן אהבת שלום ירושלים) שכותב: 'וכאשר פירא חדינו מהר"י סקנדרני זלה"ה. וא"כ מ"ש החיד"א שראה פסקים בחתימת אברהם בן יוסף הרופא, נראה שהוא ר"א סקנדרני הזקן. וכ"כ בס' טוב מצרים הג"ל (דף ו' ע"ב) ע"ש שהאר"י. 8. שו"ת מהר"י בירב סי' נ"ה ונדפסה להלן אחת בשו"ת אהל תם סי' קנ"ו; על סברת הרמב"ם בה' שבת פ"ו ה"כ. ושייך לטור אור"ח סי' רמ"ז. 9. והא לך לשון הרדב"י בשו"ת ח"ד (סי' אלף ק"פ) על רבינו עובדיה מברטנורא: 'ואישי הזה היה מפורסם בחכמה וראש לכל רבני ירושלם, והוא היה תלמידי אשכנזים וראה את כל דברי הראשונים כי היה אחרון בזמן... הנה הר"ר עובדיה אשר הזכרתי למעלה היה איטליני, ובקי בכל מנהגייהם. וכל חכמי צרפת וספרד ואשכנז היו יושבים לפניו ככופים לו. 10. ציטוט לשון זה מופיע גם בב"י יו"ד סי' רע"ו, בסיום דבריו כתב הרדב"י עוד העלה שמוטב לסלק היריעה מלקדוח את ה', ובזה אני מודה. עוד יש ללמוד מדבריו שאם אין סופר לסלק היריעה או לקדור ואין להם ספר אחר שמוותר לקדור ולתקן. אכן בב"י אימת לירשא משמיה דהרא"ש בתשובה, ולסיפא ניתן ללמודה מתשובת ר' יהודה בן הרא"ש הנז' בב"י שם. וא"כ אולי חשבה הרדב"י כהמשך לשונו של מהר"י סקנדרני, וא"כ מקור העתקת דבריו ביחתי יוסף היא. 11. העתקת לשון זה החיד"א בשנה"א ח"ב מערכת יו"ד אות ח"ן [ליוורנו תקמ"ו] ע"ש. והנה בסידר הסיק הרדב"י שלא דעת מהר"י סקנדרני, ומתנצל היה על 'שמלאני לבי להחתי ספיקו והתורש שנותר לגרור רגל הה"א ולתקנה מב' סיבות, וחד מהן שבדורו היו גדולים ממנו שלא פסקו כדעתו, ע"ש דבריו. 12. וכ"כ באוצר הגדולים אות ט"ו, תקבל'. על הפרעות כהנה"א ספר בעת הראי שנשתמרה בירושלם כת"י, ראה העתקת הכתובת בירושיון כרך י"ג עמ' תתס"א. 13. את רשמי מסעיו רשם רבינו עובדיה בג' אגרות, ושלחם אל אביו ואחיו בין השנים רמ"ח - ר"ן, ותרפסותם בס' אגרות ארץ ישראל, אגרות כ"א-כ"ג. 14. עי' שו"ת מהר"ם גאוינון, סי' מ"ג ע"ש קס"ג-קס"ד, ובהערות המהדיר שם. 14. יש לציין כי בתעודה משי רפ"ז נמצא זכרו של מה"ר יוסף סקנדרני הנמנה בין מבורי ק"ק המסתערבים במצרים («קהיר»), ועל תעודה זו חתומים הרדב"י וב"י. ונראה ברור ש"י יוסף זה הוא קרובו שהי בפרק ההוא במצרים (התעודה נדפסה בס' טוב מצרים, ירושלם תרס"ח, י"ג ע"ב). 15. 'הרב כתב סתם (ב"י אור"ח סי' ל"ב אות ל"א): בנוסף ג

גנזי הלכה

הגאון רבי יצחק בואניו זלה"ה

מחור"ר ירושלים הקדמונים

הג"ר יצחק ב"ר אברהם בואניו ז"ל מחכמי רובני ירושלים ת"ו באמצע שנות הת. גאון זה נודע שמו בעיקר אודות חיבורו הגדול שלחן מלכים כתי' הסולל ליקוט חידושי דינים מרבני עה"ק שקודם זמנו ומשאר ספרים נדפסים וכת"י וז"ל ג"ע החיד"א ז"ל בספרו שם הגדולים" בערכו. "מהר"ר יצחק בואניו, בר אחד מרבני עה"ק ירושלם בדור שלפני פנינו, חיבר שלחן מלכים על שרע ארז' וי"ד מחידושי מהריק"ש ויחידושי דינים מרבני עה"ק שלפני זמנו ותוך זמנו. ונמצא ספר זה בעיר קדשנו ירושלים ת"ו, והוכרז ספר זה בס' חדש ובספרי אחרוני זמננו". לפנינו קטע מתוך ספרו שלחן מלכים כתי' חלק ארז"ח ס"ה וינ"ו.

סימן נ"ה סעיף א': אומרים קדיש וכו'. אין פוחתים מז' קדישים בכל יום על שם שבע ביום הללתיך. הריק"ש.

שם [ואין אומרים אותן] כפחות מעשרה וכו'. דכל בי עשרה שכניה שריא. ומאי אברמ"ז דאין השכינה רבה כפחות משני אלפים וכו' וברכות, התם הוא לענין בנואה ומשכן אתמר, תוס' בפי מרובה. ה"ר אברהם אמיג"ר.

כאשר טוב למעט בברכות שאינם צריכות כך טוב למעט בקדישים שאינם צריכים. כנה"ג בשם הר"י פאס".

ראובן שהיה חובש בית האסורים ונתן לו השר רשות שיום אחד בשנה באיהו יום שירצה שילך לבית הכנסת להתפלל, הדין הוא שיום ראשון שיבא לידו ילך לבית הכנסת, שאין מעבירין על המצות כנה"ג בשם הרדב"י.

ראובן שהיה חובש בית האסורים ונתן לו השר רשות שיום אחד בשנה באיהו יום שירצה שילך לבית הכנסת להתפלל, הדין הוא שיום ראשון שיבא לידו ילך לבית הכנסת, שאין מעבירין על המצות כנה"ג בשם הרדב"י.

האונן איז מצטרף לעשרה ולכל דבר שבקדושה, שיירי כנה"ג. וכתב שמהר"י טראני הסכים עמו בדיון זה.

סעיף ב' בסוף. התחילו יוצר לא יתפללו מעומד עד שיהיו שם עשרה, וכן בערבית. ואם מתפללים תפלה בחזרה לא יחזיר הש"צ הי"ח בברכות עד שיהיו שם עשרה. הריק"ש.

תפילתם, ואף הדתם הוא לא לכתח"י, מ"מ גם כאן לכתח"י הרי צריך להכות לעשרי, ואולי בכ"ז ש' בזה כמה דגות בבדיעבד, ודו"ק.

בנימין צדקה - רוממה

מבעלת עשיית למנצח בניגנית בצורת הגומול

ראיתי בגליון 2, דבריו הנחמדים של מורינו הגאון רבי יעקב שמע הלל שליט"א בסי' ב', ענין אמציה למנצח בצורת הגומולה, מה מקורו, וכל ענינו. רציתי לציון לבני משר"כ בשר"ת צמח צדק (הקדמון) בס' זו, והוכן דבריו בקיצור, נשאלתי מהרגיזי ק"ק פרוסיטין, שהיה להם בבית הכנסת על דלתו ארון הקודש במבנים יויר קטן בדנק, מצוייר עליו צורת מנצח, וסביב ממומן אלוקים יחננו וגו' בין פרקי המנוחה, והנה יחד אחד וכו' והסיר הגייד הזה ועשה שטלו עזרת מנוחה מצויירת בגוף דלתו ארון הקודש, ופוסקיו המזומן כתובים על קלף, ודובקים בין פרקי המנוחה וכו'. ותוכן השאלה אם רשאי יחננחם שמו על הקדש זה, וכתב בתוכו, והן לו, ולעשהה כן בלא ידיעת הציבור, לאו כל כמיניה להקפיץ וכתב דציבורא "וצורות המנוחה שצויירי על דלתות ארון הקודש במבנים, הגנו כן מה הקהלות, על פ"ה מה שנמצא בדברי האחרונים, שהוא מגין על הפורענות שלא תבא, וחוששים זה למצוה גדולה, ורוצים כולם להשתתף במצוה זו", וכו' יער"ש.

אברהם בטאט - ביתר עילית

האומר קדיש או נשקראין בס"ת וקצתם בחדר או וקצתם בחדר זה האם צריך שיהיו בענין התפתח ל"ה לפרנץ
בסי' כ"ה סט"ו פסק המחבר דש"י הגאון דער הפתח מצרף את העומדים בב' חדרים. ויש לעיין דכה"ג שמקצת בחדר זה ומקצת בחדר זה וש"ץ מצרף, ומוציאין ס"ת או שאחר אומר קדיש האם אמרין צריך שיהי הס"ת הן הפתח הן כי יש שיאמר קדיש וברכו יעמוד תוך הפתח כדי לצרף קצתן לקצתן לצד הציבור ולחזק בס"ת ואולי תלויין בש"ץ וא"כ נאמר דהס"ת צריך שיהיה תוך הפתח, או ידלימם דמכין דהס"ת הוא חלק מסדד התפילה ולכל התפילה כאלולתוה נספרו לש"ץ וא"כ הנה"ך כשומעין תוך הפתח יכול לצרפם גם בשעת קריאת ס"ת או אמירת קדיש של אדם אחד. ואחריה לפי דאמרינו יוצא שש"ץ מצרפן רק כאשר או ברב שכדקושה או שמוציא יד"ת, אבל בשאר סדד התפילה לא מיקרי צירוף ולה' תפילה בצבור וצ"ע.

בדיון בית הפרץ לחצר א' גנר הקטן אחר הגדול

שם בסט"ז. חצר קטנה שנפרשה במלואה לגדולה וכו' אלא הרי הוא קטן זוית שלה ע"ש. ויש לעיין אי אמרי' הכי גם בית שפרץ לחצר שהקטן שבהם גזר אחר הגדול או דלמא דמכין שאינם שוין שהו חדר מקורה והשני חצר ל"ה לגרוח ל"ז דהם חלוקים במהותם ומז"ז, וע"ע.

י. ל. - **רמת שלמה**

הערה בכנסק הדיוע לגבי יושן הסטור מכל המצות

בענין אי ישן מצטרף לעשרה, ידוע דעת הגרש"י אורעירבאן זצ"ל דישן פטור מכל המצות ולכן פסק שישן חוץ חוץ לסוכה א"צ להקצין וכו' אם ישן בסוכה אפשר להוציא את מצוין לסוכה בדעשה זו שהוא יושן פטור הוא ממצות, ודלא כרבבאל"ו (פ' האזינו ט"א) דיש להקין למי שישן חוץ לסוכה, (מ"מ פסק הגרש"א"ל לגבי ק"ז דהא הוא יושן סמוך למין ק"ז שישן להקצין די' לחותו שלא יפסיד קיום מצוה דש"ת ותפלה). לכאוי לפי דבריו אין צד לומר שיהא ישן מצטרף למנין מאחר והוא פטור לגמרי ממצות, וגרע אפי' משטוח וקטן, וגם לא זומה לעומד בתפלה ואינו יכול לענות דס"ס הוא בר חיוב. והט"ז סברא בעינן אי דבשין כיוון שיש בו התשלכות בשמה קצת כמבואר בחלוקין ואין קדושה שויהו. ועלי אלא אדברא קצת טומאה יש עליו כלן דהאי לא שייך לצרף שן, והבאל"ו פ' (ויחא וגם אם סברא זו והוסף דלפלי"ז אפי' ישן ביום דשני עליו קצת טומאה ואיסתכל נישמטה דהא לא יצטרף, ויל"ע.

בדין מזה הפרץ לחצר א' ולחצר שנה שלש' ושלש' שמוצות

כתב הרמ"ב בסי' כ"ה מ"ה בשם אחרונים דעני' שנולד בא' כסלו ובאותה שנה היה רק חס' אחד ר"ח ובשנת הג"ר ש"ס יום א' יד"ח הוא' ל' חשוון, נעשה בר מצוה בל' חשוון, נפק"מ לכל מצות שבתורה ולעניננו נמי להיות ש"ס ביום' ל' חשוון. ולכאור הוא פרי הארץ שבו נולד יום' להיות להוציא יעשה בן י"ג יום קודם. ובהקדם נפרט את העני' שהיה להאשינום בגוול בשנה מעוברת בב' סדר א' ובשנת הג"ר אינה מעוברת היא"ח חשיעה בר מצוה בל"ה ששט כמבואר בב"י בשם האגור וכן במ"ב סי' כ"ה ס"ק מ"ד, ויש לתמוה מדוע שיחשב שבט אי נימא משום דאינן מונים י"ב חדשים מיום ליום אלא יפתקו לפ' שם וחודש א"ל מדוע לא תחשב את כל חדשי העיבור במשך י"ב חודש ויש לעישה בן י"ג כמה חדשים וקצת מהחודש תהייך שבו נולד. אלא וחי' אינו כן וכמו שכבר נבחרא בשור"ע בסי' ט' דשנת העיבור ב"ג ח' חדש. וא"כ מדוע נחשבי כ"ט בשבט ביו' בר מצוה שלו.

ונראה לבאר דמנין השנים הם שנים שלמות דהיינו מר"ה עד ר"ה. וזהו עומק הדיון של שנת העיבור בת י"ג חדשי י"ח המנין הוא לפי שנה השלמה ולא ימים או חודשים ואפי' לא מתחילך להוציא אלא שנים שלמות. והוא חשיעה ובה' חודשים ובל' ח' שנת הג"ר נש' שלמות ובהם צריך לצרפם יחד לעשרות כשנה. ומהו היה הר"א שנוצר שנה שבה נולד לשנת א"ת ויכין שאותה שנה היה מעוברת היא' ח' מ"ט בשבט עם צירייה שנה ראשונה כ"ט באדר א' ימנן שנה ולכן שנמצא כבר יעשה בן י"ג. וע"ז חדשו שאני מצרף אחר' א' השנת י"ג לשנה שבה נולד ולכן עד שלא יהא כ"ט באדר א' אינן משלים את החילה שנה ראשונה שלא מזה עד חדש לאחר כ"ט שבט. ולפלי"ז יש לבאר היטב את הדיון הראשון שיעשה בר מצוה בל' חשוון אפי' שנולד בא' כסלו כיון שאינו צריכים להשלים את שנה שבה נולד וכיון שעבר כ"ט חשוון כבר השלמה שנה ונעשה בן י"ג.

משה צביה בצאלא - נוה יעקב

קבצמות ברכת ב"ש, ובטעם שהתייו להפסיק בה לדרבים מוסימים

למערכת אליאב, דהלכתא, ואדית רציתי להיות לפה לרבים הנהיגם מאד מהעולין והמפאור שיצא על ידם, שנית רציתי להיער על הנכתב במדור המצויין "חקר ההלכה" שגבליון מספר 2, הרב הכותב האררין בט"ט בברכת ב"ש מתי נתקנה ומי חזקנה, והיה את דברי הפה"ח שבהיה זו נתקנה ע"י הגאונים, וסוייע בדעתו מדברי הגמ"א שדורש אמות אלא דסדרם הם אלא שברור ואמורא איהם משנה עיקרית ואיהי אתה "ומכשי" בקונטרס דבר סופרים לר' אלתרן וספרמן ה"ד דמהו הטעם א"א' לזרז שבא אחרונים לחלוק עליהם].

וחילי מדברי הגר"ז והמ"ב דמדח גם הם מביאים את פסק הגמ"א דשרי לענות אמן בברכת ב"ש ב"מיון שאינו מובאת בגמ' ומאידיך שניחם מביאים דברכה זו נתקנה ע"י אנשי כנה"ג שהם מסדרי התפילה בפיסקאמן מן השנים, והרדב"ם ב"א סדורים אחד אחרי השני ונצ"כ חזוין לקדעתה דאין סתירה בין הדברים ומכשי" [אפליאה בעיני דמצאיתו לרב תהילה לזרז דעלה במחשבתו בתחילה לפרש דתקנה זו מאוחרת והביאור במג"א, והלא על לשונו גזיל תמיד דברי הגר"ז אמיג' בסוף דם לאו מפרט דתקנה זו קדמה ומבאר את דברי הגמ"א כמו שכתבנו אלא דהוא חזר בו מטעם דיישתבה הרי היא דהאי

יחיד שנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שכבר התחילו לענות קדיש, כל שלא השלימו מותר לענות עמהם. פנים חדשות בשם באר שבע.

סעיף ד' בסוף. בשעת הדחק כגון בספינה או שיירה יש לסמוך על המתירים. הרדב"ז וריק"ש. סעיף ו'. [ואם התחיל אחד מעשרה להתפלל ואינו יכול לענות עמהם וכו' אפילו הכי מצטרף עמהם]. וה"ה בשלשה או בארבעה ונשארו הרוב מכוונים, אבל כל שאין הרוב מכוונים לקדיש ולברכו אין לנל כנה"ג בשם הרלנ"ח סי' ט"ו.

סעיף ז'. [כשאחד מתפלל לבדו נכון שהאחרים ימתינו מלומר קדיש עד שיגמורו וכוך]. דוקא כשאניו מאריך יותר מדאי. ועיין בס' קכ"ד דין ג' בהגהת הרב בעל המפה.

סעיף י'. היתה שנת י"ג ג"כ מעוברת, הנוול באדר ראשון יהיה בר מצוה באדר ראשון והנוול באדר שני יהיה בר מצוה באדר שני. הר"י מינץ סי' ט' והר"ש הלוי סי' י"ו ע"ש.

סעיף י"ב. [מנחה אין מצרפין אותו וכו' אבל מותר להתפלל בבית הכנסת] שהוא שם וכו'. חוץ לד' אמות אם הוא בית הכנסת של רבים, ואם הוא של יחיד מותר בכל גוונא, עייןן טור יו"ד סי' של"ד. הריק"ש.

סעיף י"ג בסוף. אם אינו מראה להם פנים. ה"ר ישראל בנימין.

סעיף י"ד בסוף. ואפשר דלא דמי לעומד מן האגף ולחוץ, דהתם יכול להכנס בלא טורח ולא נכנס. אי נמי במכניסו ראשו מן החלון. הריק"ש. ועיין בארוך שנראה דהכא במכניסו ראשו מן החלון מיירי ובפרט שחלוקן גבוה כמה קומתו.

סעיף י"ח. [אם קצת העשרה בבית הכנסת] וקצתם בעזרה וכו'. נקראת עזרה על שם עזרה בצרות מנצף" ששם מתפללים לאל יתברך ושומעם ועוירם. ערוך ערך עזרה. וכתב בעל תוס' יו"ט בפי' ב' דמדות"ו שהע"ץ בסגול דשם דבר הוא, ובירושלמי בפרק תפלת השחר מפרש עזרה שמשם עזרה הוא לעולם שנאמר"ישראל עזרן מקדש. ראב"ה.

בסוף. היו תשעה בבית ואחד בסוכה, ג"ל שהסוכה חשובה כפנית הבית שאינה עשויה לתשמישי המחיצה כי אם לשם מצות סוכה לפיכך נראה דמצטרף. הריק"ש. ועיין בס' רע"ג דין א' בהגהת הרב בעל המפה.

סעיף י"ט. [אפילו לו שאינו עמהם] יכול לענות וכו'. נראה דאפילו אינו מראה פניו לצבור. ה"ר יעקב די בוטון".

כשיש ט' במקום אחד ועשרי אחר הויילון שפורסים לצניעות מצטרף. כן ג"ל. הריק"ש. ועיין סי'

היא כפשוטו והיינו "שמר", וא"כ אפשר להשמט אות י', וכדמצנינו בדניאל. ומכאן מתבאר שהעיקר להבי' קדעת תוס' ולא במחלו". ור"מ נמי אין לומר י"ה, אם לומר "היא שמה רבא מברך לעולם וכו' והיינו שלא יפסיק עד אחרי אמירת "מברך" והוה כשיתם התוס', או שיש לומר "היא שמה רבא מברך וכו' והיינו שישפיק אחר אמירת מילת "דבאל" וכשיתם מחור", וראה ברמ"א שכתב שיאמר כדרך הראשונה, והכחוס', והשרע"ל אגילה דעתו בזה, אולם לפי המתבאר מוכח מדבריו בב"י שפסק כהחוס', א"כ דעתו בזה כרמב"א שיאמר "ישר מברך לעולם" וכו'.

יצחק מרסיטא - רוממה

בענין שנים האומרים קדיש ואחד מקדים את אחיו בדיון הענינה

במשב"ס סי' נ"ה סק"ד כ' בשם הלכות קטנות דאם שנים אומרים קדיש ביחד ואחד מקדים אם לא אחד ואחד הוי' בתנוד"ל כה שני, יכול העונה לענות עם הראשון או עם האחרון ועלה לכולם ואם יש הפסק יותר מכדי דיבור יענה על כאר"ל מדבריו שגם אם עונת אחר הראשון מהינן גם לקדיש האחרון שהרי כ' ועלה לכולם. ומפרטו טפי בהל"ק דאיתא שם דיענה עם הראשון ועלה לכולם ורק אח"כ הוסיף דיכול לענות אם אחר האחרון, ולכאז' צ"ב כיצד מהני עניית האמן לקדיש על השני קודם שסיים והיכן מתנוד"ל קודם המעשה. ובשית הלכה כ' בשם הגר"א"ל דלשון ק"ז דלא דהיינו כדמצנינו בגדלים ס"ו דמהני קריעה בתנוד"ל על מת קודם שנות י"ז דההם ככד נתחטטו האחרונים כיצד מהני קודם שנתייבם, ובפרט לפמנש"י ה"רן בגדלים שם בטעם תוכנוד"ל דאין גמירות דעת עד לאחר תנוד"ל דזה שייך רק בקניינים וכיוצא, ובכאור ההאחרונים [שער ישר ש"ה פ"ב ובהק"י בליקוטיום דה"ר סי' כ"ח] דגדד תנוד"ל ה"י דאנמי' לשערן תנוד"ל כדן כח"א ואומצילא דלא' כאלוי שהמיתה הקריעה בבא"ר ענין דגמלי' ולכאז' כ"ז מיושב שם אך כאן לגבי אמן יל"ע דנראה פשוט שאם המשב"כ כ' דיכול לענות אמן אחר הראשון או אחר האחרון משמע עומד מה' אה אחד מהרענים יענה על הראשון והשני על האחרון כ"ז מהני, ולכאז"ל דממ"א או שישחב כבוד אחד לראשון או לאחרון וכיצד שייך להחשיב את כלאן וכלאן, וביותר קשה, דהיה צריך לכאז' שנחשב את זמן תנודת"ל שראובן באמצע הזמן ויכול לענות אמן בתוך כדי חצי תנודת"ל לכאן ולכאן? ואנמי' ש' אומר ש' לבאר כאן פ"ה מה' שייסיד ב"אחיתיו" [ח"ד סי' כ"ח] דין תנוד"ל אי"ז זכות אחר גרידא אלא כדן שיעור זמן תנודת"ל דהיינו להמשהה כנמשך אצל עדיין לא נגמר המעשה, [ובאמת כך לשון הריטב"א בגדלים פ"ו בזה הפרק דלא תנוד"ל כאלוי עדיון רחושיו מרחשין שפופותיו, ודו"ק]. ולפ"ז מבואר היטב הכא דלכן מהני ה"אמ"ר לשני דנמשך כביכול עד יום הקדיש תנוד"ל, ולפ"ז גם אם אחי אימר אמן קודם השני ואחד אימר אחרי מהני ד"ל דהאמן הקדיש נמשך עד לקדיש, וגם הקדיש נמשך עד תנודת"ל אמן של השני.

אין עדיין קשה גם אחרי הגדד ה"ל, דכאן באמן כ"ז שלא סיימ את הקדיש אין עדיין את סבת החיוב והר"ל כמיון נותנה וא"כ אם ימשיך כאן "עניית האמן" מ"מ נמשך און "אמן יתומה" ומה יועיל תנודת"ל. ונציאתיו בס' "משנה הלכה" דמגדד שהמשב"ס מירי דוקא משב"ס שגם המשב"ס פוסק דמזיקר א"ל אמן אחי אחר דאמירן דעלמא [עי' משב"ס סי' נ"ו סק"ב] ולכן מהני תנודת"ל דס"ס רז"ח אחר השחון אמן "דאמירן דעלמא". ולכאריק דלא משמע ק"ד במשב"ס שהרי מיייר בסתם דלכן אין פירש דהיינו דוקא באמן דיישרת"ל ואולי י"ל דהמשב"ס מיייר בדוקא כשנשים אומרים דקדיש דבבא"ר אין על ה"אמ"ר שם של "אמן יתומה" משום דמ"מ נאמרה על הקדיש של הראשון וכבר בלא"ה יש עליה תורת "אמן" משום הקדיש של הראשון ולכן מהני גם לשני. ולפ"ז יועיל תנודת"ל דאין "אשכנסי" משום אומרים קדיש אבל ששכנסי אומר קדיש באמת לא יועיל אלא קודם חסין דהם שו"ע, ומה ש"ה"ר סי' קכ"ד סעיף ח' כ' בדבכל אמן חטופה היינו שלא יחוסר לענות אמן קודם סיום ההכרה, ומשמע שהוא מדין "אמן חטופה" ולא הדיכ שיש כאן חיסרון נוסף משום "אמן יתומה" שרר"ז בעניית אמן סתם ולא על ברכתה. ויל"ע. ובאבא יש לזרז מדוע, כאן אין חיסרון של "אמן חטופה" ומכשי"ס ש בשור"ע סי' קכ"ד ומה יועיל שחון חסין"ל, ושם מפורש דאין קודם סיום התיבה האחרונה נמשמחמה את תנודת"ל גכ"י שן דין "אמן חטופה", ואולי י"ל דיסור "אמן חטופה" היינו משום דנראה כמזלזל וממור לענות אמן קודם סיום הברכה, ויכן שם שטעה לערוך דכ' שיעלה ב"א חסין" ולא פלי"ז א"ר שייסיד להחיות אמן קודם סיום הברכה, ויכן ש"ה"ר ע"ש דיש להחיות כל הראשון וגם לאחרון אין את החיסרון הר"ל. גרע"ו למי' עדיין יש לזון כשהחיות מוכרז' דמיייר שהראשון והשני הו' תנודת"ל א"ל לשני, ויל"ע באופן שיש בן כאר"א יותר מכדי דיבור וכשענה אמן באמצע בניהיה יהיה האמן תנודת"ל לכאן ולכאן והוא יועיל או לא יועיל לפי הגדד ה"ל צריך לחזק דיועילי שחוקדיש הראשון נמשך עד האמן ואחר נמשך עד סיום הקדיש של השני, ונ"מ"מ להחיות א"ל רהיא דאל"ל המשב"ס רצה לציוי שיש שיעול גם אם יענה אמן על האחרון והוא אינו שייך בציור ה"ל, ודו"ק]. ואולי יש לומר סברא דבכר"ג לא יועיל דאולי י"ל דכונות האחרונים דתנודת"ל היינו שדנים את "תנודת אחר" דאין זכרון יותר משום כפשוטו. וכן דהיינו שכל מ"מ תנודת"ל רואים את המעשה עצמו דה' ומכשיכישו ל' לזת, וז"ל הכא בעניית אמן מהני ששכנסי באמצע הקדישים שנאמרו תנודת"ל דה"ר ניוון כאמר "אמן על הקדיש" דנראה כאן שנשמחת את הקדיש השמוך, ול' לפ"ז דכ"ז כששני הקדישים נאמרו תנודת"ל אין כל כשיש הבדל בין כאר"א יותר מכדי א"ר שייסיד להחיות אמן קודם סיום הברכה, ויכן ש"ה"ר דברע דהיינו שהמשב"ס יאמר לאחד ר"א נמנעוה ומגדל' מהשני, ויל"ע ורפ"ל פ"ז ביאר משר"כ שהמיתה השונה בסי' קכ"ד דהא חסין התחיל ברכה שניו א"א לענות אמן אחר תנודת"ל, ולהל"ל כמבואר דברגע שהתחיל ברכה אחת כבר יש הפסק וניתוק מהברכה הקודמת וא"א לתקן אתה אפי' תנודת"ל.

יוסף שלום ישראלי - רוממה

בחילוק שבין חלונות ביהכ"נ שנשאין שוות לקרקע אינו מצטרף לחיבה גבוהה י ורחבה

דמצטרף

סי' כ"ה במ"ב ס"ק כ"ג כ' דאפי' חלונות רחבות ומנומכות כל שאינן שוות לקרקע ביהכ"נ אינן מצטרף, ומקורו מהפמ"ג שמקורו מהפמ"ח שלמדן כן מגמ' פסחים פ' ע"א ויל"ע דבסעיף הרש"א, ושם משמע דכל הגדון וההיתר המיוחד של חיבה נצרך רק משום שדאי מבהוה י' והבהר ד' אלא פחות מכן מצטרף.
עוד יל"ע בהאי דיון דחלונות נמוכות אי מיייר לבדו וארעא סמיכתא, דבפחות מג' מצטרף. ויש לזון בחדר שכל קרקעיתו עשויה מדרגות מדרגות, ואין אולמי' נתינים וכו', דנהוג לעמאל להתפלל במקומות אלה, ויש להן האם שפיר עבדי, (והיינו לפי משר"כ המ"ב דלכתחילה יש להחמיר שלא לסמוך על רזאן אלא תאל, ואפשר די"ל חלקם בכ"ז, דדוקא בחלונות שיש להם מחיצה בפנ"ע אמירי דכל שאינו שווה אינו מצטרף.

ביבאיו דין השרע' בחצר קטנה שנספרה לגדולה והתקמ"מ בה

שם בשורע"ט ס"ו, דאין קטנה שנספרה לגדולה, ולי"ע מאי "קטנה ומד"מ", דאלוה"ל, האם הכל תלוי בשאריות התותל מכאן ומכאן, והחצר הפרושה מרווח שלימה קדימת נקראת "קטנה" אם היא שטחה גדול מן החצר האחרת, וכ"מ פשטות דברי הר"א, או שמא גדולה קטנה כפשוטם, ואיירי כשהפרוזה באמת קטנה יותר. ואות"ל כצ"ב, יל"ע מה באמת היא קטנה כשהפרוזה גדולה יותר. ואות"ל כצד א' א"כ בביהכ"נ שבאחת מרחותיו ישנו חצר חלק יותר, לא ע"י אכנסון אלא ע"י קרן זימן מכאן ומכאן, לכאז' יהיה הדין דחלק זה, ואפי' שטחו קטן ביותר, ייחשב חצר גדולה כל שאר ביהכ"נ חצר קטנה, ודלכאז' לא תפסיק דאין שפוטא דנספרה כאז' דוקא אלא ה"ה אם מתחילה כן היתה צורת החצרות), ואם יהיו חציה בביהכ"נ ואחד כשאר חציה הרחב לא יצטרף, דהא מדברי הגר"א שהביא הבג"ל ד"ל ש' מוכח דה"ה כשנכנסים לגדולה אלא לא יצטרף, דהרי הקטנה אולי תהא דיגא, ואנמנן אפשר דזהו גופא טעם החילוקים ויל"ע, ובאמת אין מסתבר לכל שיהיה כך הדין אך צ"ב הגדד בזה.

תשובות וחיידושים מכת"י רבותינו נ"ע

עורך: הרב שלום הלל

ש"ע דין ג'.

סעיף כ"ב. אסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה, והמונה ישראל עובר בשני לאוין מדברי קבלה, יומא דף כ"ב.

סימן נ"ו סעיף א' בסוף. מצות עשה לזכור מה עשעה עמלק לישראל, ודרשו בספר"ז שצריך שתהיה הזכירה בפה, ומשמע מדברי הרמב"ם" וסמ"א" שמצוה לזכור מעשה עמלק בכל יום. ובתקוני הזהרה" איתא כשהשליח צבור אומר קדיש ואומרים הקהל כ' יד על כס יו' ואח"כ עונים

אמן וכו'. וכן היו נוהגים בזמן מהר"י אבובה והר"י ליאון, ספר חרדים".

ובכוונת אמן בגימטריא היה והוה ויהיה אחד, למלמד שצריך לכוין באמן ליחדו ויודה על חידוש העולם שהוא יתברך מקיימו ובידו יכולת להפסידו. ה"ר אברהם אזולאי.

עניית אמן יהא שמיה רבא גדולה מעניית קדושה וכוונא בהם. באר שבע דף ק"ז. וכן כתב הר"ש יונה בסי' ט' שאם נודמן לו ששמע קדיש וקדושה ואם יענה קדושה אי אפשר לענות קדיש, יענה קדיש ולא יענה קדושה.

קדיש דרבנן הוא דכל עשרה מישראל שפוסק בתורה שבעל פה ובמדשר ואגדות כשמסיימים אומר אחד מהם קדיש. הרמב"ם נכנס הקדיש.

אין לומר קדיש דרבנן אלא על הגדה או דברי תורה או דרש, כההיא דסוטה"ז על מה לעמא קאים על אמן יהא שמיה רבא דאגדתא. משפטי שמואל סי' קל"ג.

כל שיש עשרה גדולים במעמד הלומדים, אעפ"י שאין לומר כי אם אחד או שנים, שפיר מתקיים ונקדשתי בתוך בני ישראל. ל"ח דף ס"ח.

יכולים היתנוקות הלומדים לומר קדיש כשיש שם עשרה על דרך חינוך. מעדני מלך דף ס"ח.

סעיף ד' בסוף. שמע הצבור אומרים קדיש וברכו עונה עמהם אעפ"י שלא שמע התחלה משליח צבור. הריק"ש.

1. פרטים נוספים עליו ועל חיבורו ראה קובץ "מקבציאל גליון כ"ד עם של"א. 2 תהלים קרט ס"ד. 3. בבא קמא פ"ג ס"ד. 4. שם ד"ה שני. 5. מנאנו ירושלים ת"ו [נש"ע - תרגו]. ראה עליו שם הגדולים מערכת ספרים ערך פיו חדש, ובהקדמת ספרו "חידושי מהר"א אמיגר הוצאת אהבת שלום, ירושלים תשי" 6. ח"ד סי' ג"ר. ועי' שר"ת חכם צבי סי' ק"ו. 7. ח"ח סי' י"א. 8. מנאנו ירושלים ת"ו, ראה שם הגדולים בערכו. 9. תהלים מ"ו כ'. 10. משנה ו'. 11. תהלים כ' ג'. 12. בעל שר"ת דעות יעקב (שאלוניקו ת"פ), ראה שם הגדולים בערכו. 13. כי יתאב פויסקא רצ"ו. 14. הל' מלכים פ"ה ה"ה 15. מ"ע קט"ו. 16. ל"מ לפענו. 17. פרק י"א אות כ"א. 18. הגהות הלבוש סי' נ"ז אות ו'. 19. סי' ל"א. 20. דף מ"ט ע"א.

עוד יש להעיר, דהא דמתבאר מהמ"ב ה"ל דחלונות השוות לקרקע ביהכ"נ מצטרפים, לכאז' יהיה דינם כחצר קטנה.

שאל אסולין - רוממה

הערה בדיון צירוף השן בלכרז

סי' נ"ה במ"ב ס"ק ט"ז הכריע בשם הח"א שאם מפסיק בינו לציבור דבר טינוף, דאשיך" וקדושה יענה דהיו רק פסוקים אבל ברכו לא יענה, ובפשוטות הנונה דבבכריו יש חושש ברכה לבטלה כיון שעונה ברוך ויש השם, וא"כ צ"ע בדברי הביה"ל לעיל בסעיף ו' ד"ה או שהוא ישן לגבי לצרף ישן למנין שכתב דאפשר שבמקום שמתפללין קדיש וקדושה בקול דהוהארי כלבש ישן להקין דלית חוש חשב בברכה לבטלה, ולפי הג"ל צ"ע דעכ"פ בברכו יש חושש ברכה לבטלה.

יוסף רבינובטץ - ביתר עילית

ענין ברכת הגומל דבני עשרה

הרמב"ם פ"ח ממלכות תפילה ה"ד פסק, דכל דבר שבקדושה בענין עשרה, וכן פסק מרן בש"י ג"ה ועי' בס' יר"ט סעי' ז' דפסק שם מן דברכת הגומל בעי עשרה לזרז ונהגו שברכיו בשעת הוצאת ספר דין דאין יש ששעה, שאני אפשר ליהוציא ס"ת ב

לאמתה של הלכה

שאלה: לגבי סדר הדילוג בדברי מעי"ת שליט"א בגליון "אליבא דהלכתא" מס' 2, נפשי בשאלתי דהנה מובא בבי' (סימן נ"ב) פלוגתה הראשונים אם יוכל לחזור ולהשלים לאחר התפלה פסודי' שדילג, עיו"ש שהסיק להלכה שאפשר לו להשלים אך ללא ברכת ב"ש וישתבח. ויש לדעת מהו דעת האר"י ז"ל בזה, שלכאורה כיון שכ"א מורה על עולם בפני עצמו, הנה כשגמר שמונה עשרה, ובפרט אחר ובא לציון כבר עלה מעלה מעלה בסדר העולמות, ואם כן צ"ע האם איכא חיוב ותועלת בהשלמה.

תשובה. דבר זה פשוט שלדעת האר"י ז"ל כיון שעלה בדילוגים בסדר העולמות שוב אין חיוב או ענין להשלים הזמירות. אולם אם יועיל לזרוז שלא ירגיל עצמו בדילוגים, אזי בגדר קנס יכול להשלים הזמירות שדילג, ואם לא יעיל עכ"פ בודאי לא יזיק.

שאלה. בעניין מזמור לתודה, עיינין בבאר היטב (או"ח סי' א' סעיף י"ב), ובשע"ת (סימן נ"א סעיף ד'), ובקשר גודל להחיד"א (סימן ז'), הובא דעת מהר"י סרוק שיש לאומרו מעומד כפרשת התמיד. והחיד"א שם פליג עליה וס"ל "שאפשר" לאומרו מיושב, ובשע"ת שם הביא מספר הכוונות דבעינן דווקא מיושב, וכן מפורש בעוד יוסף חי (ויגש אות ו'). ורצונו לדעת מה תהנון בזה בדעת רבנו האר"י ז"ל.

תשובה. אנו אין לנו אלא לשונו המפורש של רבינו האר"י ז"ל בשער הכונות בנוסח התפלה (דף נ"א ע"א) וז"ל: ברוך שאמר צריך לקום לקרותו מעומד, ויאמר אותו עד סיום הברכה מלך מהולל בתשבחות, ואחר כך ישב ויאמר מזמור לתודה מיושב עכ"ל. וכן כתב בפירוש בסידור הרש"ש ז"ל (חלק א' ד' י' ע"א) וז"ל: ואח"כ ישב ויאמר מזמור לתודה וכו'. וכן דקדק להדיא הגר"מ מאני זלה"ה בספרו ברכת אליהו (ביאור על סידור הרש"ש דף ס"ב) וז"ל: מבואר בשעה"כ (דף נ"א ע"א) תוך נוסח התפלה תוך ד"ה ברוך שאמר, וז"ל: ואח"כ ישב ויאמר מזמור לתודה מיושב, עכ"ל. וממה שכתב הרב ז"ל ישב ויאמר וכו' מיושב, ובשאר מקומות לא כפל רק כתב פעם א' ישב, י"ל לענ"ד במקום שלא כפל הרשות בידו לישב, וכוונתו רק שאינו מוכרח לעמוד, ובכאן שכפל לכתוב לישב הכונה שמוכרח לישב, עכ"ל. ועיין עוד מה שהאר"ך לבאר בטעם דמיושב מר"ן הבא"ח בספרו עיו"ח ויגש ו'.

שאלה. כתב הטור באו"ח (סי' נ"ז): ונוהגין בכל המקומות שאומרים הקהל יתברך וישתבח וכו', בשעה ששליח ציבור אומר ברכו. וכן הובא המנהג בספר שער הכונות (דף י"ח ע"ב, ודף נ"א ע"ב) וז"ל: "ובעוד שהש"צ אומר ברכו יאמרו כל הקהל בלחש ישתבח ויתפאר שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה וכו', ככתוב בסידורים". ולא

ביני עמודי

א. בשו"ע או"ח סימן א' סעי' ה' כ' וז"ל טוב לומר פ' העקידה וכו' ופרשת עולה ומנחה ושלמים וחטאת ואשם וכו'. והק' המג"א בס"ק ח' נשאלתי הא כיון דקיי"ל בפ"י דזבחים פ"ט א' חטאת קודמת לעולה אמאי מדכרינן עולה קודם לחטאת, ותי' המג"א עפ"י מש"כ תוס' בזבחים ד' ב' דעולה מכפרת אעשה מקיבעא וחטאת מכפרת מקופיא אלא שאם הקריב חטאת שמכפרת על חיי"כ ועל עשה, והעולה שאחרי היא דרוון, אבל אנו שכ' הטור שלא לומר יה"ר אחר חטאת דשמא אינו חייב חטאת והוי כקורא בתורה, ע"כ העולה תכפר על עשה מקיבעא, וע"כ יאמר עולה תחלה שאין לך אדם שלא עבר על עשה והעולה תכפר עליו מקיבעא וע"כ עולה קודמת, ועפ"יז חידש המג"א דאם יודע שחייב חטאת ויאמר יה"ר וכו' כאילו הקרבתי חטאת, עליו להקדים החטאת תחלה עכ"ד.

ובהגהות הגאון ברוך טעם בסוף השו"ע כתב ליישב עפ"י מש"כ השאג"א בסימן כ"ח במה שמתעטפים בציצית קודם הנחת התפילין ואף שהתפילין יותר מקדושים מהציצית, מ"מ כיון שאין חוב ללבוש בגד עד פ' כנפות והוי בגדר דבר הרשות, וס"ל לשאג"א דדיני קדימה הוא רק בדברים שחייבים בשניהם, אבל ציצית שאין בו חיוב והוי כדברי הרשות שיכול לעשותם דשמא אינו חייב חטאת והוי כקורא בתורה, ע"כ העולה תכפר על עשה ויכול להקריבו קודם החטאת. והק' בדעת תורה כאן דהא בגמי אמרינן דחטאת קודמת לעולה ול"א דהעולה כדבר הרשות ויקריבנה קודם החטאת. וצריך לומר להש"ס איירי כאשר כבר נדר והביא את העולה ונתחייב להקריבה ועתה עומדים לפניו העולה והחטאת, וע"ז אמרינן דחטאת קודמת לעולה, כיון שיש כבר חיוב לפניו, אבל אנו באמירתנו שעדיין אינו חייב בהבאת עולה, ואם אינו רוצה להביא אינו חייב, ודמו לציצית שכתב השאג"א שיכול להקדימו לתפילין וה"ה שיכול להקדים העולה לפני החטאת.

ראיתי נוהגים כן. והאם נכון לאומרו, כי בכל המנהגים והנוסחאות אנו נוהגים כשיטת רבינו האר"י ז"ל ובפרט בענין התפלה, וכמ"ש הפוסקים.

תשובה. לענין אמירת ישתבח ויתפאר שמו וכו' בעת שאומר הש"ץ ברכו את ה' המבורך, הנה בסידור הספרדים הנדפס בויניציאה בשנת רפ"ד כתוב לומר בלחש בעוד שהש"ץ אומר ברכו: ישתבח ויתפאר שמו וכו'. וכתב בשער הכוונות (דף נ"א ע"ב) לומר כן. וכן מובא בעוד סידורי הספרדים הקדומים, ומהם הסידורים הנדפסים בויניציאה בש"ה וש"ו ותצ"ח, והנדפסים באמסטרדם בשנת תכ"א ותע"ה.

ועיין בטור (או"ח סימן נ"ז) שהביא מנהג הנזכר, וכתב שכן נוהגים בכל המקומות. ופקפק בדבר, מטעם דבעינן שיקשיבו ויכוונו למה שיאמר הש"ץ. והוסיף דגם רב עמרם לא כתבו. (ובבי"ר כתב דגם הרמב"ם לא כתבו, ובשם האבודרהם כתב דגם רבנו סעדיה לא כתבו). וסיים בדברי אביו הרא"ש ז"ל בתשובה, שהביא המנהג, וכתב שלכן נוהגין שמאר"ך החזן בברכו, כדי שיסיפיקו הקהל לומר נוסח הנזכר עיש"ב. ובשלחן ערוך למרן ז"ל לא הזכיר המנהג לומר כנ"ל, אבל מור"ם ז"ל בהגהה הביאו עי"ש.

והנה מפשט לשון רבינו האר"י ז"ל בשער הכוונות הנזכר, נראה דדעתו דכן צריך לנהוג, כי כן צויה וז"ל: יאמר בלחש אותו הסדר וכו'. ועיין בסמוך מ"ש עוד בזה בס"ד. ובספר משנת חסידים הזכיר המנהג בברכו של ערבית לבד, דנראה דסבירא ליה דבשחרית אין לאומרו משום הפסק, וכמו שדייק מדבריו הרב מנחת אהרן (כלל י"ב אות ל"ד) עי"ע¹. ועיין שם שאסף איש טהור דעות הפוסקים והמקובלים בזה, וסיים וז"ל: ולפי האמת לא ראיתי לשום אחד מן המדקדקים בדבריהם לאמרו, אך להיפך ראיתי שמונעים מלאומרו, ובכי האי גוונא אמרינן שב ואל תעשה עדיף, ובפרט בשחרית דהר"ל הפסק גדול, עכ"ל.

ועיין להרב פתח הדביר (סימן נ"ז אות ג') שכ"כ אחר שהביא שם המנהג הנזכר כפי שהוזכר בשו"ת רש"י, וז"ל: ומיום היות, לבי מגמגם בזה משום הפסק, ולכן אני נמנע מלענות עמהם בברכו דשחרית, רק כשמשורר [הש"ץ] ברכו דקודם ערבית, אני עונה עממה, דאין בו משום הפסק וכו' עכ"ל. ועיין שם עוד מ"ש ליישב המנהג דלא חשיב הפסק דהוי דברי שבח מעין המאורע וכו'. אלא דמכל מקום סיים וז"ל: ברם לענ"ד נכון לזהר שלא לאומרו בשחרית וכו' עכ"ל. ושוב הביא להרב מנחת אהרן הנזכר שכ"כ. וכ"כ מרן הרי"ח טוב ז"ל בספרו עוד יוסף חי (פרשת ויחי אות י'), שיש בדבר חשש הפסק, ולא נהגו לאומרו עיש"ב, וכן בשו"ת מכתב מאליהו להגר"א מני ז"ל (מכתב ב' שאלה ט'), העיד שחסידי בית אל לא נהגו לאומרו. ועיין בכף החיים למהר"ח סופר (שם אות ו'), שהביא דברי הפתח הדביר הנזכרים, וסיים וז"ל: ובסידור הרש"ש ז"ל אין כתוב לומר זה, וכן מנהג בית אל פה עיר קדשנו ירושתנו, שאין אומרים אותו לא בשחרית ולא בערבית עכ"ל.

ואכן הדבר תמוה, דהלא במנהגי התפלה בפרט, אין אנו נוטים כלל ממנהגי יצוויי הרב

האר"י ז"ל, ואפילו היכא שדבריו מנגדים דברי הפוסקים ז"ל, כנודע ומפורסם כלל זה בספרי האחרונים ז"ל, ואם כן על מה ולמה בכאן לא נהגנו כדבריו. ומה גם דהכי נהגו בדורות הראשונים, וכמובא בסידורי הספרדים הקדמונים, וכמ"ש בתשובת הרא"ש ובטור וכדעת הרש"ל ומור"ם בהגה"ה. ואף על גב דרבים וגדולים הם החולקים בזה, מכל מקום קיי"ל דבמחלוקת הפוסקים תכריע הקבלה, ומאחר שהאר"י ז"ל המליץ וצויה על קיום מנהג זה, ולא חשש בו משום הפסק, ולא שום חשש כלל, אם כן תמוה הדבר, למה בכאן לא נשמעו ולא נתקבלו דבריו. ומה גם דתמוה על מרן הרש"ש ז"ל, שכל דבריו מיוסדים על עומק הבנת השערים המצויינים, ואינו זז מדברי האר"י ז"ל זיו כל שהוא, למה לא הביא מנהג הנזכר בסידורו הקדוש, ולמה לא הנהיג כן בבית מדרשו של שם, בית אל ימצאנו. ועיין בכללים שבראש ספר ארץ חיים (כלל י"ג), שכתב בשם תשובת הון יוסף (סימן י"א), שיש איהו פרטים שלא נהגו כהאר"י ז"ל. ואפשר דהיה למוהרש"ש זיע"א איהו גילוי שאין כוונת רבינו האר"י ז"ל שכן צריך לנהוג בדוקא על פי הסוד, ולעולם כוונותו רק ליישב מנהג קדום זה לנוהגים בו, ולאשמעינן דאמירתו לא מקרי הפסק, ודוחק.

ועיין בלבוש (סימן נ"ז סעיף ב') שכתב דאין לאומרו אלא בעת שמאר"ך החזן הניגון באות אחת, אבל בשעת חיתוך החזן האותיות והמלות, יכוין לכל מה שיאמר הש"ץ ויביינה, עכ"ל וכן כתב הרב מגן אברהם (סימן נ"ז ס"ק ג'), דהיינו דוקא כאשר הש"ץ מאריך בניגון דברכו בלי אמירת תיבות, דהיינו שמנגן לפני שיאמר תיבת ברכו, וכן כשמנגן בין התיבות דברכו. אבל כאשר אומר התיבות בעצמם דברכו אפילו עם ניגון, חייבים הקהל לשתוק ולהקשיב למה שיוצא מפיו של הש"ץ, כדי שיהיו חייבים לענות ברוך ה' וכו'. והביאו בשלמי ציבור (דף פ"ט ע"ב) עיש"ב. וכן כתבו בכמה סידורים, עיין בסידור תפלת ישרים הנדפס באמסטרדם בשנת ת"ך, ובסידור חסד לאברהם אנקווה, ובסידור בית עובד, ובמחזור אהלי יעקב.

ולפי זה מסתמא דלכן לא הדפיסו נוסח זה בהרבה סידורים כדי לאומרו, וגם בסידורי מרן הרש"ש ז"ל, כיון שאין רגילות החונים להאריך בנגון בלי ביטוי התיבות, אלא דוקא לנגן התיבות, ואם כן אסור לומר אותו. אולם בשער הכוונות (דף נ"א ע"ב) כתב: ובעוד שהש"ץ אומר ברכו יאמרו כל הקהל בלחש ישתבח ויתפאר וכו'. וכן כתב שם (בדף י"ח ע"ד): וכשיתחיל הש"ץ לומר ברכו, יאמר בלחש אותו הסדר הכתוב בסידורים והוא ישתבח וכו'. משמע דלא כמ"ש הלבוש ומג"א, אלא דאפילו בעת שאומר הש"ץ התיבות ברכו וכו', צריך הקהל לומר ישתבח וכו', וצ"ע. ויש לדחוק דאולי לאו דוקא נקט בעת שאומר ברכו, אלא הכוונה בעת שמנגן הש"ץ בברכו שלא בעת אמירת התיבות. וצריך עדיין יישוב. ועל כל פנים למעשה אין המנהג לאומרו.

1. ואפשר דאין כוונת הרב משנת חסידים כן, אלא שדרכו לא לחזור לבאר בסדר תפלת שחרית כוונת ומנהגים שכבר הזכיר אותן בסדר תפלת ערבית.

הגאון רבי נפתלי נוסביום שליט"א

אב"ד וראש מדרש בית הוראה "אהבת שלום"

בענין הקדמת עולה לחטאת בפרשת הקרבנות, ואם אבל ב"מ אומר פרשת הקרבנות

הדם וגם הקטרת האימורים הן של עולה והן של חטאת ואיברי עולה אפשר שקדומים לדם חטאת ולכן מקדימין העולה כפי סדר המקראות. וכן תי' בשו"ת בנין שלמה או"ח סי' א', ועי' מש"כ בנתיב חיים על המג"א, ובשע"ת מה שתי' עוד.

ד. כ' במשנ"ב בס"ק י"ז דאבל ב"מ לא יאמר פ' הקרבנות, ומקורו מס' שמלה חדשה לבעל התביש"ש שכ"כ, וטעמו דהא קי"ל דאבל אינו משלח קרבנותיו וכדאמר במ"ק ט"ו ב' וכו' הרמב"ם בפ"ב מביאת מקדש הל"א. והנה בחזו"א עמ"ס זבחים סי' ד' סק"ח כ' דאין פסול בקרבן והוא רק לכתחלה משום כבוד המקדש, ולי"ע אם המשנ"ב והשמלה חדשה ס"ל כן, ואף שאבל אינו משלח רק לכתחלה, מ"מ לא יאמר פרשת הקרבנות כיון דלכתחלה אינו מקריב. אך לפי"ז תיקשי מה שהק' בס' מור קציעה על שו"ע או"ח סי' א' עמש"כ הכס"מ בפרק ב' מביאת מקדש הל"ב דמש"כ הרמב"ם דטמא מת אין מקריבין עליו קרבן כלל, וכ' הכס"מ דאפי' בדיעבד לא מהני, והק' במ"ק א"כ אנו דטמאי מתים אנו איך אומרים פרשת הקרבנות הא אין מקריבין על טמא מת, וכ' המו"ק דמוכח דלא ככס"מ דטמא מת בדיעבד כשרים קרבנותיו שמשלח עי"ש, אך צ"ע לפמש"כ לעיל דאבל אין אומר פ' הקרבנות אף שהוא ג"כ רק לכתחלה לשי' החזו"א, ואי' תיקשי מטמא מת גם אם בדיעבד כשר, מ"מ כיון דלכתחלה אין מקריב א"א לומר פ' הקרבנות. וצריך לחלק דלגבי שכל כלל ישראל לא יאמר פ' הקרבנות סמכנין מה שבדיעבד כשר, ועי' מגילה לא' ב' בזמן שאין ביהמ"ק מה תהא עליהם, א"ל כבר תקנתי להם סדר קרבנות כ"ז שקוראין בהן מעלה אני עליהן כאילו מקריבין לפני קרבן ומוחל אני על כל עונותיהם עכ"ל, ולכן כלפי כל הציבור סמכנין מה שבדיעבד כשר גם בטמאי מתים, אבל באבל שהוא יחיד שאיער לו מקרה ב"מ, בזה אף דבדיעבד כשר, מ"מ כיון דלכתחלה אינו משלח, אין ראוי שיאמר פרשת הקרבנות ועי'.

ספרים חדשים בהוצאתינו

קיצור שולחן ערוך השלם

כמונהג ק"ק הספרדים ובני המערב

להג"ר רפאל ברוך טולידאנו זלה"ה

אב"ד מקנאס במרוקו

מהדורה חדשה ומאירת עינים

ד' כרכים מפוארים

מסכת הוריות

ע"פ כתב יד קדמון

כולל פירוש רש"י ותוס' הרא"ש

על המסכת

עפ"י כתבי יד דווקנים

עם הארות והערות וציונים

כרם שלמה

לרבי סלמאן אליהו זצ"ל

ביאור ספר עין חיים ב-6 כרכים

הוצאה חדשה על פי כתה"י

כסא אליהו

הקדמות ושערים בחכמת הקבלה

להג"ר אליהו סלימאן מני זלה"ה

אב"ד עיה"ק חברון ת"ו

פתח שער השמים

בנין אריאל

הפתח והמבוא לחכמת הקבלה

עם קיצור ותמצית ספר "עין חיים"

מאת הגר"מ הלל שליט"א

ראש ישיבת "חברת אהבת שלום"

הגיליון הבא יעסוק בסימונים נ"ח-ס' בעניין ברכות קר"ש

נוה יעקב - בבית הכנסת "היכל ניסים" חניכי הישיבות רח' זוזין

רוממה - בבית המדרש הגדול "משכן יצחק" רח' ראש פינה 6

ביתר עילית - בבית הכנסת "דרכי תבונה" רח' פחד יצחק 12

רמות - בבית הכנסת "מגן אבות" רח' שירת הים 5

רמת בית שמש - בבית הכנסת "משכן רפאל" רח' נחל שורק 20

בית וגן - בבית הכנסת "מנין אברכים" רח' חיד"א 21

רמת שלמה - בבית הכנסת "אהל יוסף" רח' הרב ז'ולטי 8

מודיעין עילית - בבית המדרש חזון איש רח' רשב"י 21 ברכפלד

כתובת המערכת: רח' **אבן יהושע 24**

משלוח הערות והארות:

ת.ד. 50526 ירושלים

